

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΠΙΚΟΙΩΝΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κατσαμά Χρυσούλα
Α.Μ.:1312013038

Ενάλια Αρχαιολογικά Πάρκα και Τρόποι Αξιοποίησής τους

Επιβλέπουσα: Σαμπανίκου Ευαγγελία

Μυτιλήνη, Ιούνιος 2018

Ενάλια Αρχαιολογικά Πάρκα και Τρόποι Αξιοποίησής τους

Περίληψη

Η πτυχιακή αυτή εργασία παρουσιάζει τη διαχείριση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς και συγκεκριμένα τα ενάλια αρχαιολογικά πάρκα και τους τρόπους αξιοποίησής τους. Στόχο έχει, μέσα από διάφορα παραδείγματα και μελέτες περιπτώσεων της γενικότερης διαχείρισης αυτού του τομέα πολιτισμικής κληρονομιάς, να ενθαρρύνει τέτοιου είδους πρακτικές στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν, στο τέλος της εργασίας επιχειρείται ο σχηματισμός ενός μοντέλου ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου ρεαλιστικών διαστάσεων. Οι πρακτικές αξιοποίησης της ενάλιας κληρονομιάς, που πρόκειται να παρουσιαστούν, έχουν ως αποτέλεσμα της ευαισθητοποίηση των πολιτών ως προς το υποθαλάσσιο περιβάλλον και την υποθαλάσσια πολιτισμική κληρονομιά. Επιπλέον, αποτέλεσμα έχουν την ενίσχυση της προστασίας των υποθαλάσσιων αρχαιολογικών ευρημάτων, αφού τις τελευταίες δεκαετίες είναι όλο και πιο ευάλωτα σε λεηλασίες και καταστροφές. Τέλος, για την επίτευξη αυτών των αποτελεσμάτων, σημαντικό ρόλο παίζει η πρόσβαση του ενδιαφερόμενου κοινού σε αυτά τα πολιτισμικά αγαθά.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: ενάλια αρχαιολογία, υποβρύχια αρχαιολογία, ενάλια πολιτισμική κληρονομιά, ενάλια αρχαιολογικά πάρκα, υποθαλάσσια αρχαιολογικά πάρκα, πολιτισμική διαχείριση, αξιοποίηση υποθαλάσσιας πολιτισμικής κληρονομιάς

Abstract

This thesis presents the management of the underwater cultural heritage, in particular the underwater archaeological parks and the ways of their utilization. The aim, through several examples and case studies of the overall management of this cultural heritage, is to encourage such practices in Greece. For this reason, at the end of this thesis, a model of a realistic underwater archaeological park is attempted. The practices of the underwater heritage, that are going to present, have the effect of raising awareness of public for the underwater environment and the underwater cultural heritage. Moreover, these practices have the effect of enhancing the protection of underwater archaeological finds, as they have become increasingly vulnerable to pillaging and destruction in recent decades. Finally, in order to achieve these results, the access of the interested public to these cultural goods plays an important role.

KEYWORDS: underwater archeology, underwater cultural heritage, underwater archaeological parks, cultural management, utilization of underwater cultural heritage

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στην Καθηγήτρια Μουσειολογίας κα Αλεξάνδρα Μπούνια για την πολύτιμη καθοδήγηση και βοήθειά της. Την ευχαριστώ και είμαι ευγνώμων που πάντα είναι δίπλα μου στηρίζοντάς με σε κάθε βήμα των σπουδών μου, έτοιμη να μου μεταδώσει τις γνώσεις της με καλοσύνη και ευγένεια. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα της πτυχιακής μου εργασίας Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης και του Οπτικού Πολιτισμού κα Ευαγγελία Σαμπανίκου για τις συμβουλές και τη στήριξη της.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	iii
Ευχαριστίες.....	iv
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1	
Παράθεση Θεωριών & Διαχείριση Ενάλιας Πολιτισμικής Κληρονομιάς	
1.1. Βασικές έννοιες και ορισμοί.....	9
1.1.1. Πολιτισμική κληρονομιά.....	9
1.1.2. Πολιτισμικά αγαθά.....	11
1.2. Η ενάλια πολιτισμική κληρονομιά	
1.2.1. Η νομική προστασία της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα...	12
1.3 Φορείς προστασίας ενάλιας κληρονομιάς.....	14
1.3.1 Εφορεία Ενάλιων Αρχαιοτήτων.....	14
1.3.2 Ελληνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών.....	15
1.3.3 Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών (I.EN.A.E.).....	15
1.4 Ενάλια αρχαιολογία και ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο.....	16
1.4.1 Ιστορική αναδρομή ενάλιας αρχαιολογίας.....	16
1.4.2 Καταδυτικό πάρκο και ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο.....	18
1.4.3 Παραδείγματα ενάλιων αρχαιοτήτων σε Ελλάδα και Κύπρο.....	19
Κεφάλαιο 2	
Κατηγορίες διαχείρισης ενάλιων αρχαιολογικών αγαθών σύμφωνα με την Unesco	
2.1. Κατηγορίες Ενάλιων Αρχαιολογικών Μουσείων και παραδείγματα.....	22
2.1.1 Μουσεία Ενάλιας Αρχαιολογίας.....	23
2.1.2 Βυθισμένα – Ημιβυθισμένα Μουσεία.....	24
2.2 Ενάλια Αρχαιολογικά Πάρκα και παραδείγματα.....	26
Κεφάλαιο 3	
Μελέτες Περίπτωσης Ενάλιων Αρχαιολογικών Πάρκων	
3.1. Πρώτη μελέτη περίπτωσης – Bou Ferrer.....	31
3.1.1 Διαχείριση.....	31
3.1.2 Προστασία.....	33
3.1.3 Πρόσβαση.....	34
3.2 Δεύτερη Μελέτη Περίπτωσης – Ενάλιο Αρχαιολογικό χώροι Σικελίας.....	35

3.2.1 Διαχείριση.....	36
3.2.2 Προστασία.....	37
3.2.3 Πρόσβαση.....	38
3.3 Τρίτη Μελέτη Περίπτωσης – Ενάλιο Αρχαιολογικό Πάρκο Μπάια.....	39
3.3.1 Διαχείριση.....	40
3.3.2 Προστασία.....	41
3.3.3 Πρόσβαση.....	42
3.4 Συμπεράσματα μελέτης περιπτώσεων.....	43

Κεφάλαιο 4

Σχηματισμός Μοντέλου

4.1 Διαχείριση.....	47
4.2 Προστασία.....	50
4.3 Πρόσβαση.....	50

Γενικά Συμπεράσματα.....	52
--------------------------	----

Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	54
------------------------------	----

Εισαγωγή

Η παρούσα πτυχιακή εργασία παρουσιάζει το επιστημονικό πεδίο της ενάλιας αρχαιολογίας, επισημαίνοντας τη σημασία της στον κλάδο της αρχαιολογίας. Συγκεκριμένα, θα μελετηθεί η προστασία και η ανάδειξη του ενάλιου πολιτιστικού πλούτου καθώς και οι τρόποι αξιοποίησής του μέσω υποβρύχιων αρχαιολογικών πάρκων. Η ενασχόληση με το θέμα αυτό προέκυψε ως αποτέλεσμα προσωπικού ενδιαφέροντος, αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τη σημαντική συμβολή της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς στη σύνθεση του παρελθόντος της χώρας μας, μιας χώρας άρρηκτα συνδεδεμένης με τη θάλασσα. Όσον αφορά τη μεθοδολογία έρευνας, η ερευνητική αυτή διαδικασία απαρτίζεται από βιβλιογραφική έρευνα και μελέτη και άλλων δευτερογενών (όπως καταστάσεις και περιγραφές γεγονότων που δεν βασίζονται σε προσωπική παρατήρηση, διαδίκτυο κ.ά.) πηγών πληροφόρησης και μελέτη περιπτώσεων.

Στην πτυχιακή αυτή επιχειρείται μια προσπάθεια καταγραφής των ενεργειών που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με τον ενάλιο πολιτιστικό πλούτο είτε αφορά την προστασία του, είτε την ανάδειξή του στον ελλαδικό χώρο. Όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια, επιχειρείται επίσης μελέτη περιπτώσεων ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, δηλαδή δράσεις που εξυπηρετούν το ζήτημα της προστασίας και της ανάδειξης του πλούτου αυτού σε διεθνή κλίμακα. Τέλος, μετά την προσπάθεια θεωρητικής μοντελοποίησης ενός τέτοιου πάρκου, επιχειρείται η εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων, με την ελπίδα ότι θα συντελέσουν στη σωστή διαχείριση αυτού του τομέα της πολιτισμικής κληρονομιάς και στην Ελλάδα.

Κατά τη συγγραφή της πτυχιακής εργασίας, διαπιστώθηκε πως ο κλάδος της ενάλιας αρχαιολογίας δεν είναι αρκετά αναπτυγμένος. Η εύρεση σχετικής βιβλιογραφίας για τη διαχείριση της υποβρύχιας πολιτισμικής κληρονομιάς τόσο στον διεθνή, όσο και στον ελλαδικό χώρο υπήρξε δύσκολη, καθώς ο αριθμός των δημοσιεύσεων είναι περιορισμένος συγκριτικά με άλλους τομείς της αρχαιολογικής έρευνας.

Η εργασία δομείται ως εξής: αρχικά, στο πρώτο μέρος θα παρουσιαστούν οι βασικές έννοιες για το συγκεκριμένο θέμα, δηλαδή: η πολιτισμική κληρονομιά, τα πολιτιστικά αγαθά και η ενάλια πολιτισμική κληρονομιά. Στη συνέχεια, θα γίνει αναφορά στους φορείς προστασίας της κληρονομιάς αυτής και θα επιχειρηθεί να δοθεί ο ορισμός του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου, ενώ παράλληλα θα γίνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα της χώρας μας. Στην επόμενη ενότητα θα παρουσιαστούν σχετικές δραστηριότητες στην Ελλάδα και

το εξωτερικού που αφορούν τη διαχείριση της ενάλιας αρχαιολογικής κληρονομιάς. Έπειτα, σύμφωνα με τις διαφοροποιημένες επιλογές που προσφέρει το εκάστοτε είδος σχέδιο διαχείρισης και σύμφωνα με το είδος κληρονομιάς που αυτό περιλαμβάνει (καταποντισμένη πολιτεία, ναυάγια κτλ), θα συζητηθούν οι κατηγορίες που προκύπτουν. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα μελετηθούν τρεις περιπτώσεις ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, προκειμένου να παρατηρηθούν οι δράσεις και οι πρακτικές που ακολουθούνται για την αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς που αυτά διαθέτουν.

Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί ο σχηματισμός ενός μοντέλου ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου σε θεωρητικό πλαίσιο, κατά το δυνατόν μια ρεαλιστική πρόταση. Υπόψη θα ληφθεί η σχετική νομοθεσία περί καταποντισμένης αρχαιολογικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και η υπάρχουσα νομοθεσία για την ίδρυση τέτοιου είδους πάρκου στα όρια του ελλαδικού χώρου. Τέλος, θα παρατεθεί το γενικό συμπέρασμα και οι διαπιστώσεις διεθνούς κλίμακας, που προκύπτουν για τη διαχείριση του πολιτιστικού πλούτου ως αναπόσπαστου κομματιού της εκάστοτε εθνικής κληρονομιάς και οι προδιαγραφές για τη δημιουργία ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου.

1. Παράθεση Θεωριών & Διαχείριση Ενάλιας Πολιτισμικής Κληρονομιάς

Από την αυγή της ιστορίας ο άνθρωπος είχε μια έντονη επιθυμία να διασχίσει και να εξερευνήσει τη θάλασσα. Ο έντονος μαγνητισμός που ένιωθε από αυτήν, αποτέλεσε ερέθισμα και πρόκληση για την ανήσυχη φύση του. Όπως ήταν φυσικό, όντας σε συνεχή επαφή μαζί της, στράφηκε σε αυτήν για να τραφεί, να ταξιδέψει, όπως επίσης και να εμπορευτεί. Με το πέρασμα των αιώνων, η σχέση αυτή άφησε πολύτιμες μαρτυρίες, ενδείξεις για την ανάπτυξη και ιστορία των πολιτισμών, κρυμμένες στα βαθιά νερά των θαλασσών. Ειδικά για μια χώρα, όπως η Ελλάδα, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θάλασσα, οι μαρτυρίες στο βυθό είναι αναρίθμητες.

Ο κλάδος, λοιπόν, της αρχαιολογίας που μελετά τα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας στη θάλασσα ή στην παράκτια ζώνη, ονομάζεται *Ενάλια Αρχαιολογία*. Η ενάλια αρχαιολογία δεν διαφέρει από τη χερσαία ως προς τους κανόνες διαχείρισης των αρχαιολογικών ευρημάτων, απαιτεί όμως ιδιαίτερη μεταχείριση από τους εμπλεκόμενους φορείς.

Στόχοι του κεφαλαίου αυτού είναι η κατανόηση των βασικών εννοιών που περιστρέφονται γύρω από την ενάλια αρχαιολογία (πολιτισμική κληρονομιά, ενάλια πολιτισμική κληρονομιά κ.ο.κ.), η γνωριμία των φορέων προστασίας αυτής, καθώς επίσης η κατανόηση τού τι εννοείται ως ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο. Για την επίτευξη των στόχων αυτών παρατίθεται εν συντομία μια ιστορική αναδρομή της ενάλιας αρχαιολογικής κληρονομιάς της Ελλάδας και δίνονται μερικά παραδείγματα καταποντισμένων αρχαιοτήτων.

1.1 Βασικές έννοιες και ορισμοί

1.1.1 πολιτισμική κληρονομιά

Ξεκινώντας με τον όρο *πολιτισμική κληρονομιά*, η Unesco στη Γενική Συνέλευση του 1989 όρισε αυτήν ως

«το σύνολο των συλλογών των υλικών σημείων – είτε καλλιτεχνικών ή συμβολικών – οι οποίες παραδόθηκαν από το παρελθόν στον κάθε πολιτισμό και, ως εκ τούτου, σε ολόκληρη την ανθρωπότητα. Ως συστατικό στοιχείο της επιβεβαίωσης και του εμπλουτισμού των πολιτιστικών ταυτοτήτων, ως κληρονομιά που ανήκει σε ολόκληρη την ανθρωπότητα, η πολιτιστική κληρονομιά δίνει σε κάθε συγκεκριμένο τόπο τα αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά του και αποτελεί αποθήκη της ανθρώπινης εμπειρίας» (Unesco, 1989).

Παρατηρείται πως η πολιτισμική κληρονομιά αποτελείται από τις μαρτυρίες του παρελθόντος, οι οποίες συνδέονται με τον εκάστοτε πολιτισμό, δίνοντας όμως έμφαση στο γεγονός ότι αφορούν ολόκληρη την ανθρωπότητα, καθώς επηρεάζεται από αυτές. Στην συνέχεια του ορισμού αναφέρεται ότι από το σύνολο των μαρτυριών αυτών αποδίδονται συγκεκριμένα στοιχεία, τα οποία συνιστούν την πολιτισμική ταυτότητα του κάθε τόπου. Τέλος, επισημαίνονται ότι η διατήρηση, η διαφύλαξη και η παρουσίαση της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι καθήκον με ιδιαίτερη σημασία, που απαιτεί ειδικούς χειρισμούς και προσοχή για οποιαδήποτε πολιτισμική πολιτική.

Αντίστοιχα, σύμφωνα με το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), «η πολιτισμική κληρονομιά αποτελεί έκφραση των τρόπων ζωής που αναπτύχθηκαν από μια κοινότητα και πέρασαν από γενιά σε γενιά, συμπεριλαμβανομένων των εθίμων, των πρακτικών, των τόπων, των αντικειμένων, των καλλιτεχνικών εκφράσεων και αξιών. Η πολιτισμική κληρονομιά εκφράζεται συχνά ως άυλη ή υλική» (Peltonen, 2002).

Σε σύγκριση με τον ορισμό που δόθηκε από την Unesco, παρατηρείται μια κοινή πορεία σκέψης και κατεύθυνσης ως προς το τι θεωρείται πολιτισμική κληρονομιά. Ωστόσο, μέσα απ' τον ορισμό του ICOMOS, γίνεται διάκριση της πολιτισμικής κληρονομιάς σε άυλη και υλική.

Ως άυλη πολιτισμική κληρονομιά θεωρούνται τα «μη απτά» πολιτισμικά στοιχεία, που διατηρούνται από τη κοινωνία κάθε πολιτισμού κατά τη διάρκεια κάποιας χρονικής περιόδου. Όπως αναφέρεται από το ICOMOS, η άυλη πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να οριστεί ως τα συλλογικά έργα που προέρχονται από μια δεδομένη κοινότητα και βασίζονται στην παράδοση, αγκαλιάζοντας όλες τις μορφές παραδοσιακού και λαϊκού πολιτισμού. Αυτές οι δημιουργίες μεταδίδονται προφορικά ή με την πρακτική εμπειρία και τροποποιούνται μέσα στον χώρο, μέσω διαδικασιών συλλογικής αναδημιουργίας. Περιλαμβάνουν προφορικές παραδόσεις, έθιμα, γλώσσες, μουσική, χορό, τελετουργίες, φεστιβάλ, παραδοσιακή ιατρική και φαρμακοποιία, δημοφιλή αθλήματα, τρόφιμα και μαγειρικές τέχνες και κάθε είδους ειδικές δεξιότητες που συνδέονται με τις υλικές πτυχές του πολιτισμού, όπως τα εργαλεία και το οικοσύστημα (Peltonen, 2002).

Αντιθέτως, ως υλική πολιτισμική κληρονομιά νοούνται όλα τα φυσικά ή απτά πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία έχουν κριθεί άξια να διατηρηθούν στο πέρασμα του χρόνου για τις επόμενες γενιές. Ομοίως, όπως αναφέρει το ICOMOS, η απτή πολιτισμική κληρονομιά περιλαμβάνει τα τεράστια έργα της ανθρωπότητας, συμπεριλαμβανομένων των τόπων κατοίκησης, των χωριών, των πόλεων και των μεγαλουπόλεων, των κτιρίων, των δομών, των έργων τέχνης, των εγγράφων, των χειροτεχνημάτων, των μουσικών οργάνων, των επίπλων, των ενδυμάτων και των αντικειμένων προσωπικής διακόσμησης, τελετουργικά και ταφικά αντικείμενα, εργαλεία, μηχανήματα, εξοπλισμούς και βιομηχανικά συστήματα (Peltonen, 2002).

Επιπρόσθετα, καθώς διανύεται μια περίοδος τεχνολογικής – ψηφιακής ανάπτυξης, η πολιτισμική κληρονομιά διευρύνει τις διαστάσεις της, όπως είναι φυσικό, και στον ψηφιακό κόσμο. Ολοένα και περισσότερο τα ψηφιακά μέσα και εργαλεία καταλαμβάνουν μέρος της καθημερινότητας. «Ένα μεγάλο μέρος των πληροφοριών του κόσμου παράγεται πλέον ψηφιακά και το μεγαλύτερο μέρος αυτού υπάρχει μόνο σε ψηφιακή μορφή» (Unesco, 2003).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον καταστατικό χάρτη της Unesco για την Διατήρηση της Ψηφιακής Κληρονομιάς,

«οι πόροι της ανθρώπινης γνώσης ή της έκφρασης, είτε πρόκειται για πολιτιστικές, εκπαιδευτικές, επιστημονικές και διοικητικές, είτε για τεχνικές, νομικές, ιατρικές, και άλλες μορφές πληροφοριών, δημιουργούνται όλο και περισσότερο ψηφιακά ή μετατρέπονται σε ψηφιακή μορφή από υφιστάμενους αναλογικούς πόρους. Πολλοί από αυτούς τους πόρους έχουν διαχρονική αξία και σημασία και, ως εκ τούτου, αποτελούν κληρονομιά που πρέπει να προστατευθεί και να διατηρηθεί για τις τρέχουσες και μελλοντικές γενιές».

Συνοψίζοντας, «η ψηφιακή κληρονομιά αποτελείται από υπολογιστικά υλικά με διαχρονική αξία που πρέπει να διατηρούνται για τις μελλοντικές γενιές. Η ψηφιακή κληρονομιά προέρχεται από διάφορες κοινότητες, βιομηχανίες, τομείς και περιφέρειες. Δεν είναι όλα τα ψηφιακά υλικά διαρκούς αξίας, αλλά εκείνα που αποκτούν ενεργητικές προσεγγίσεις διατήρησης, προκειμένου να διατηρηθεί η συνέχεια της ψηφιακής κληρονομιάς» (Unesco, 2003).

1.1.2 πολιτισμικά αγαθά

Με τον όρο *πολιτισμικά αγαθά* δηλώνονται τα υλικά, άυλα και ψηφιακά δημιουργήματα του ανθρώπου που αποδεικνύουν τη δραστηριότητα και την έκφρασή του. Τα αγαθά αυτά κάποτε είχαν είτε χρηστική αξία, είτε συμβολική και πνευματική θέση, ενώ στις σημερινές συνθήκες αποτελούν γνωρίσματα μιας άλλης ιστορικής περιόδου και υποδεικνύουν τις συνήθειες, την καθημερινότητα και τα επιτεύγματα των ανθρώπων αυτής.

Όπως αναφέρεται στο Διεθνές Πλαίσιο για τις Πολιτιστικές Στατιστικές της Unesco,

«τα πολιτισμικά αγαθά είναι καταναλωτικά αγαθά που μεταφέρουν ιδέες, σύμβολα και τρόπους ζωής, μερικά από τα οποία ενδέχεται να υπόκεινται σε πνευματικά δικαιώματα. Οι πολιτιστικές υπηρεσίες δεν αποτελούν από μόνες τους πολιτισμικά αγαθά, αλλά διευκολύνουν την παραγωγή και τη διανομή τους ... Οι πολιτιστικές δραστηριότητες ενσωματώνουν ή μεταδίδουν πολιτιστικές

εκφράσεις, ανεξάρτητα από την εμπορική τους αξία» (Unesco-UIS, 2009, σελ. 87).

Τα πολιτισμικά αγαθά και οι υπηρεσίες περιλαμβάνουν καλλιτεχνικές, αισθητικές, συμβολικές και πνευματικές αξίες (Throsby, 2001). Οι πολιτισμικές αυτές αξίες δεν μπορούν να μετρηθούν με νομισματικούς όρους επειδή η αξία των αγαθών αυτών για όσους τα καταναλώνουν ή τα δημιουργούν (για κοινωνικούς ή πολιτιστικούς όρους) υπερβαίνει το οικονομικό πλαίσιο (Throsby, 2008, Townley *et al.* 2009). Τα χαρακτηριστικά των πολιτισμικών αγαθών που δημιουργούν την πολιτιστική τους αξία μπορούν να περιλαμβάνουν τις αισθητικές τους ιδιότητες, την πνευματική σημασία τους, τον ρόλο τους ως προμηθευτές συμβολικού νόμου, την ιστορική τους σημασία, τη σημασία τους στην επίδραση των καλλιτεχνικών τάσεων, την αυθεντικότητα, την ακεραιότητα και ούτω καθεξής (Throsby, 2003).

1.2 Η ενάλια πολιτισμική κληρονομιά

Σύμφωνα με την Unesco ως *ενάλια πολιτιστική κληρονομιά* νοείται κάθε ίχνος ανθρώπινης ύπαρξης που έχει πολιτιστικό, ιστορικό ή αρχαιολογικό χαρακτήρα και έχει καταστεί εν μέρει ή εξ ολοκλήρου υπό το νερό, περιοδικά ή συνεχώς, για τουλάχιστον 100 έτη. Στην κατηγορία αυτή μπορούν να ανήκουν,

- I. τοποθεσίες, δομές, κτίρια, αντικείμενα και ανθρώπινα κατάλοιπα, μαζί με το αρχαιολογικό και φυσικό τους πλαίσιο ·
- II. πλοία, αεροσκάφη, ή άλλα οχήματα ή οποιοδήποτε τμήμα τους, το φορτίο ή άλλο περιεχόμενό τους, καθώς και τα αρχαιολογικά και φυσικά τους συμφραζόμενα και
- III. αντικείμενα προϊστορικού χαρακτήρα.

Η υποβρύχια πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει επίσης αντικείμενα και ίχνη αρχαίας ανθρώπινης ζωής που διατηρούνται σε πλημμυρισμένες σπηλιές, οι οποίες είτε ήταν βυθισμένες εξ αρχής, είτε έχουν πλημμυρίσει από την άνοδο της θάλασσας.

1.2.1 Η νομική προστασία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα

Η μέριμνα για την προστασία των αρχαιοτήτων, είτε στην ξηρά είτε στη θάλασσα, εκδηλώθηκε ήδη από τη σύσταση του νεώτερου ελληνικού κράτους. Το πρώτο νομικό κείμενο για την προστασία των αρχαιοτήτων συγκροτήθηκε κατά την Αντιβασιλεία του Όθωνα το 1834. Πρόκειται για τον πρώτο αρχαιολογικό νόμο,

σύμφωνα με τον οποίο, «όλα τα επί εθνικής γης, ή υπ' αυτήν, εις τον πυθμένα της θαλάσσης, εις ποταμούς και δημόσιους ρύακας, εις λίμνας ή βάλτους ευρισκόμενα ερείπια ή άλλα αρχαιότητος αντικείμενα, οποιού δήποτε ονόματος, είναι ιδιοκτησία του Κράτους» (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλέα της Ελλάδος*, άρθρο 62, 1834).

Παρατηρείται ότι ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα γίνεται αντιληπτή η ανάγκη για προστασία των καταποντισμένων αρχαιοτήτων, όπως επίσης η σπουδαιότητα τους στην εθνική πολιτισμική κληρονομιά, αφού οι αρχαιότητες δηλώνονται ως «εθνικόν κτήμα όλων των Ελλήνων εν γένει». Ο νόμος αυτός αποτέλεσε τη βάση για τα μεταγενέστερα νομοθετήματα, τα οποία και ήταν αυστηρότερα, όπως ο νόμος «Περί Αρχαιοτήτων» του 1899. Στο νόμο αυτό καθιερώνεται με περισσότερη ακρίβεια το αποκλειστικό δικαίωμα κυριότητας του κράτους σε οποιοδήποτε ευρισκόμενο αρχαίο αντικείμενο, όπως επίσης αναφέρεται ότι «το δικαίωμα και η φροντίς περί αναζητήσεως και διασώσεως, περί συναγωγής και καταθέσεως τούτων εν δημοσίοις Μουσείοις ανήκει εις το Κράτος» (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλέα της Ελλάδος*, άρθρο 1, 1899). Στη συνέχεια, η δημοσίευση νόμου το 1932 «Περί τροποποιήσεως και προσθηκών εις των νόμων περί Αρχαιοτήτων» αποτέλεσε το βασικό κείμενο της ελληνικής αρχαιολογικής νομοθεσίας έως το 2002.

Ο νόμος 3028 του 2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτισμικής κληρονομιάς», στο άρθρο 15 περιλαμβάνει λεπτομερώς τα μέτρα που τίθενται σε εφαρμογή για την προστασία της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς. Προβλέπεται ότι η ενάλια πολιτισμική κληρονομιά περιλαμβάνει αρχαίες εγκαταστάσεις, καταποντισμένους οικισμούς, μέρος των οποίων πολλές φορές προεκτείνεται στον αιγιαλό και την παραλία, ναυάγια ή ακόμη και μεμονωμένες ενάλιες αρχαιότητες (Δελλαπόρτα, 2005). Σύμφωνα με αυτό το άρθρο απαγορεύεται η αλιεία, η αγκυροβολία και η υποβρύχια δραστηριότητα με αναπνευστικές συσκευές, εκτός αν έχει χορηγηθεί άδεια του Υπουργείου Πολιτισμού, η οποία εκδίδεται ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου.

Συμπεραίνεται ότι το κράτος, κατά την άσκηση της κυριαρχίας του, έχει το αποκλειστικό δικαίωμα να ρυθμίζει και να επιτρέπει δραστηριότητες που απευθύνονται στους τόπους αυτούς. Ωστόσο με το πέρασμα των χρόνων η προστασία αυτού του τομέα της πολιτισμικής κληρονομιάς καθίσταται όλο και πιο δύσκολη, καθώς η κληρονομιά αυτή βρίσκεται όλο και πιο εκτεθειμένη στο κίνδυνο της λεηλασίας, της επέμβασης ανθρώπινου παράγοντα για βιομηχανικούς σκοπούς και στο κίνδυνο φυσικών καταστροφών. Για το λόγο αυτό, τα μέτρα περί προστασίας πρέπει να αναθεωρούνται, να εξελίσσονται με ευελιξία και να προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα.

1.3 Φορείς προστασίας ενάλιας κληρονομιάς

1.3.1 Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

Η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων (Ε.Ε.Α.) είναι Ειδική Περιφερειακή Υπηρεσία του ΥΠ.ΠΟ.Α με αρμοδιότητα σε όλη την Ελληνική Επικράτεια. Ιδρύθηκε το 1976 και έχει ως αποστολή την προστασία των ενάλιων αρχαιοτήτων, που συνίστανται σε ναυάγια αρχαίων πλοίων, οικισμών ή αρχαίων λιμενικών εγκαταστάσεων, που βρίσκονται εντός των θαλασσών, των λιμνών και των ποταμών. Από το 2003 η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων προστατεύει τα ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών, που κηρύχτηκαν ως μνημεία, άνω των 50 ετών από την ημερομηνία ναυαγήσεώς τους, συμπεριλαμβανομένων και των κινητών στοιχείων που τα περικλείουν (ΦΕΚ 1701/Β/19-11-2003).

Αναλυτικότερα, η Εφορεία ασκεί τις εξής δραστηριότητες:

- I. Τον εντοπισμό, την έρευνα ενάλιων αρχαιοτήτων και τη μέριμνα για τη διασφάλιση αυτών.
- II. Τη συντήρηση ενάλιων αρχαιοτήτων
- III. Την οργάνωση μουσείων ενάλιων αρχαιοτήτων
- IV. Την εποπτεία έργου Ινστιτούτων ενάλιων δραστηριοτήτων, ωκεανογραφικών ιδρυμάτων και αποστολών
- V. Τον έλεγχο των θαλάσσιων και υποβρύχιων δραστηριοτήτων που μπορούν να προκαλέσουν άμεση ή έμμεση βλάβη σε αρχαία
- VI. Την προώθηση της διαδικασίας της κήρυξης ενάλιων αρχαιολογικών χώρων (ΦΕΚ 153/Α/28-6-2002)
- VII. Την ίδρυση και τη λειτουργία των χώρων αυτών ως επισκέψιμων με συνοδευόμενη κατάδυση (ΦΕΚ 273/Α/4-11-2005)

Λειτουργεί ως αυτοτελής Διεύθυνση της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς με έδρα την Αθήνα και σε αυτήν υπάγονται γραφεία που λειτουργούν στην Περιφερειακή Ενότητα Θεσσαλονίκης με έδρα την Θεσσαλονίκη και την Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου με έδρα το Ηράκλειο. Τα Γραφεία που λειτουργούν στις Περιφερειακές Ενότητες Θεσσαλονίκης και Ηρακλείου ασκούν το σύνολο των αρμοδιοτήτων των τμημάτων της Εφορείας κατά τόπο στα όρια των περιοχών τους (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2018).

1.3.2 Ελληνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών

Το Ελληνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών (ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε.) είναι κρατικός ερευνητικός οργανισμός που λειτουργεί υπό την εποπτεία της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Το ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε. αποτελείται από τρία ερευνητικά Ινστιτούτα: το Ινστιτούτο Θαλάσσιας Βιολογίας, το Βιοτεχνολογίας και Υδατοκαλλιεργειών, Ινστιτούτο Θαλάσσιων Βιολογικών Πόρων και Εσωτερικών Υδάτων και το Ινστιτούτο Ωκεανογραφίας. Το 2000 εγκαινιάστηκε η συνεργασία της Ε.Ε.Α. με το ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε. που τότε ονομαζόταν Εθνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών (Θεοδούλου, 2010). Το πενταετές πρόγραμμα συνεργασίας με την Ε.Ε.Α. περιλάμβανε τη χαρτογράφηση εκτεταμένων περιοχών του θαλάσσιου πυθμένα, διαθέτοντας την προηγμένη τεχνολογία του, το ωκεανογραφικό σκάφος «Αιγαίο», και το εξειδικευμένο του προσωπικό, επιστημονικό και τεχνικό. Η επιτυχής ολοκλήρωση του προγράμματος οδήγησε στην απόκτηση εμπειρίας που συνεχίζει να αξιοποιείται και σε επόμενες συνεργασίες.

1.3.3 Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών (Ι.ΕΝ.Α.Ε.)

Το Ι.ΕΝ.Α.Ε. ιδρύθηκε το 1973 και είναι μη κερδοσκοπικό σωματείο ιδιωτικού δικαίου, το οποίο σκοπό έχει την οργάνωση και την προώθηση της ενάλιας αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα. Έχει επιτελέσει σημαντικό ερευνητικό, εκπαιδευτικό και εκδοτικό έργο που καλύπτει τους περισσότερους τομείς της ελληνικής ναυτικής ιστορίας και ενάλιας αρχαιολογίας. Συνεργάζεται με σπουδαίους φορείς διεθνώς, όπως επίσης και με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, και γενικότερα με οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στους τομείς αυτούς. Σημαντική συμβολή του Ινστιτούτου, για την επιστημονική τεκμηρίωση και προβολή στο επιστημονικό κοινό και μη, είναι η έκδοση του περιοδικού «Ενάλια» για την δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων των ενάλιων ερευνών, το οποίο αποτελεί μοναδική ενέργεια έως σήμερα και μοναδικό στην εξειδίκευση του τομέα αυτού στην Ελλάδα, καθώς και από τα ολιγάριθμα στον διεθνή χώρο (Θεοδούλου, 2011). Σημαντική επιπλέον προσφορά του Ινστιτούτου είναι το γεγονός ότι οι έρευνές του, που διεξάγονται από εθελοντές, αποτελούν ένα «φυτώριο» νέων επιστημόνων της υποβρύχιας έρευνας (Θεοδούλου, 2010).

1.4 Ενάλια αρχαιολογία και ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο

1.4.1 Ιστορική αναδρομή ενάλιας αρχαιολογίας

Ο θαλάσσιος βυθός, παρότι αποτελούσε πάντοτε πρόκληση, ήταν αδύνατον να ερευνηθεί λόγω του περιορισμένου χρονικού διαστήματος της διάρκειας της ανθρώπινης αναπνοής. Οι προσπάθειες να ξεπεραστεί αυτός ο χρόνος με τη χρήση κατάλληλων συσκευών – μηχανισμών ξεκίνησαν ήδη στην αρχαιότητα και έγιναν πιο πυκνές από τα χρόνια της Αναγέννησης, με μικρή όμως επιτυχία. Ο βυθός έμεινε απροσπέλαστος ουσιαστικά μέχρι τον 19^ο αιώνα, όταν δηλαδή διαδόθηκε η χρήση του σκάφανδρου με τη μεταλλική περικεφαλαία (Θεοδούλου, 2010).

Η διερεύνηση της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο γινόταν από Αιγαιοπελαγίτες σφουγγαράδες με τις πρώτες καταδυτικές συσκευές, οι οποίες ήταν σκάφανδρα με μπρούτζινες περικεφαλαίες. Το 1943 ο Jacques-Yves Cousteau και η Emile Gagnan τελειοποίησαν τη συσκευή αυτόνομης κατάδυσης, η οποία λίγο καιρό μετά τέθηκε στην υπηρεσία της αρχαιολογίας. Η τελειοποίηση της συσκευής άνοιξε νέους ορίζοντες στην υποβρύχια αρχαιολογία, αφού στην ουσία γεννήθηκε από αυτήν, καθώς επίσης και στην εξερεύνηση του βυθού. Η Μεσόγειος και συγκεκριμένα η Ελλάδα ήταν από τους κυριότερους χώρους όπου επικεντρώθηκε εξ αρχής η έρευνα.

© Delcampe Luxembourg SA – Συσκευή αυτόνομης κατάδυσης του Cousteau και της Gagnan, 1943

Όσον αφορά τις δραστηριότητες της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων από το 1988 αναφέρθηκαν πολλά λήμματα στο «*Αρχαιολογικό Δελτίο*», με πληροφορίες για πλήθος αυτοψιών, σωστικών και άλλων

ερευνών σε όλη την επικράτεια, για την τυχαία ανέλκυση αντικειμένων από την θάλασσα και για τη λουπή δράση της. Από το 1999 ξεκίνησε μια νέα περίοδος εξωτερίκευσης στην ενάλια αρχαιολογία. Η Ε.Ε.Α. προώθησε συνεργασίες με ελληνικούς και ξένους φορείς, χρησιμοποιώντας νέα εργαλεία υψηλής τεχνολογίας για επισκοπήσεις και απέκτησε ισχυρή τεχνογνωσία. Το 2000, αφού εγκαινιάστηκε η συνεργασία της Ε.Ε.Α. με το Εθνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών (το μετέπειτα ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε.), χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά σε αποστολή ναυαγίου καινοτόμες τεχνολογίες, όπως για παράδειγμα το αυτόνομο ερευνητικό όχημα «Θέτις», οι οποίες τέθηκαν μετά απ' αυτήν στην υπηρεσία της υποβρύχιας αρχαιολογίας (Θεοδούλου, 2011). Με τις νέες τεχνολογίες και την εξέλιξη της συσκευής, η διερεύνηση

επεκτάθηκε σε εξαιρετικά μεγάλα βάθη σε πλέον ελάχιστο συγκριτικά χρόνο. Το 2002 οι συνεργασίες αυτές της Ε.Ε.Α. με άλλους φορείς ενάλιας αρχαιολογικής έρευνας της Ελλάδας θεσμοθετήθηκαν ως υποχρεωτικές.

Το 2001 διοργανώθηκε στην Αθήνα η «Διεθνής συνάντηση για τη νομική προστασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς και το σχέδιο συμβάσεως της UNESCO», η οποία δεν έχει επικυρωθεί ακόμα λόγω διατήρησης επιφυλάξεων καθώς ενέχει νομικούς κινδύνους περί διεκδίκησης δικαιωμάτων κτλ. Σύμφωνα με την Αικατερίνη Δελλαπόρτα, ως τότε προϊσταμένη της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, η σύμβαση απέδειξε ότι ορισμένες διατάξεις αντίκεινται στα συμφέροντα κάθε χώρας και για τον λόγο αυτό η Ελλάδα αποφάσισε να απέχει από την ψηφοφορία. Ενώ οι βασικές αρχές της σύμβασης έβρισκαν σύμφωνα όλα τα παρευρισκόμενα έθνη, εντοπίστηκε πρόβλημα στη διαχείριση των διεθνών υδάτων, όπου δεν μπορεί να εφαρμοστεί η εθνική νομοθεσία κάθε χώρας. Παρά το γεγονός ότι η σύμβαση αποτελεί μεγάλο βήμα στην προστασία της υποβρύχιας πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς αναγνωρίζει πόσο ιδιαίτερα ευάλωτη και εκτεθειμένη σε κινδύνους είναι, η ασάφεια κάποιων διατάξεων σε συνδυασμό με ουσιώδη ζητήματα που άπτονται του Δικαίου της Θάλασσας (Σύμβαση του 1982 των Ηνωμένων Εθνών), όπως η δικαιοδοσία και ο ρόλος του παρακτίου κράτους, έχει οδηγήσει σε αυτή τη διάσταση μεταξύ των μεσογειακών χωρών (Θερμού, 2016).

Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη περί θαλάσσιας αρχαιολογίας στη χώρα μας «το έργο που επιτελούν όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς είναι εξαιρετικά πολυσχιδές. Παρατηρείται, ωστόσο, καθυστέρηση στην ολοκλήρωσή του μέσα από τη δημοσίευση και τη μετάδοση της σχετικής γνώσης στο ευρύ κοινό, τη δημιουργία θεματικών μουσείων, την οριοθέτηση επισκέψιμων υποβρυχίων χώρων κτλ.» (Θεοδούλου, 2011). Καθώς η αξία αυτών των πολιτισμικών αγαθών είναι αναγνωρισμένη διεθνώς, η προστασία και η διαχείρισή τους απαιτεί την πλήρη ευαισθητοποίηση των χωρών. Ειδικά όταν πρόκειται για μια χώρα όπως η δική μας, η οποία αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση λόγω του αρχαιολογικού πλούτου της.

1.4.2 Καταδυτικό πάρκο και Ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο

Με βάση το άρθρο 11 του νόμου 3409/2005, ως *καταδυτικό πάρκο* νοείται «η χαρακτηρισμένη περιοχή, στην οποία πραγματοποιούνται κατ' αποκλειστικότητα καθοδηγούμενες καταδύσεις αναψυχής, καθώς και συναφείς υποβρυχίες δραστηριότητες, όπως η υποβρύχια φωτογράφιση, η υποβρύχια κινηματογράφηση και η περιβαλλοντική εκπαίδευση». Έπειτα, και πάλι με το άρθρο 11 του ίδιου νόμου περί καταδύσεων αναψυχής, το *ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο* είναι περιοχή εντός

κηρυγμένων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων, όπου επιτρέπονται οι καθοδηγούμενες καταδύσεις με συνοδεία δυτών φυλάκων αρχαιοτήτων ή αρχαιολόγων.

Και τα δυο είδη των πάρκων αυτών κατατάσσονται στα ψυχαγωγικά θεματικά πάρκα, στα οποία προσφέρονται ποικίλες ψυχαγωγικές υπηρεσίες στους επισκέπτες γύρω από έναν ή περισσότερους θεματικούς άξονες. Σύμφωνα με το άρθρο 1 της παραγράφου 2 του νόμου 3299/2004, «τα ψυχαγωγικά θεματικά πάρκα παρέχουν ευρύ φάσμα υπηρεσιών ψυχαγωγίας στους επισκέπτες. Μπορούν να οργανώνονται με άξονα ένα κεντρικό θέμα ή περισσότερα θέματα, από τα πεδία της ψυχαγωγίας, του θεάματος, της ιστορίας, ιδίως δε της τοπικής ιστορικής παράδοσης ή οικονομικής ιστορίας, της μυθολογίας, της παράδοσης ή της σύγχρονης μυθοπλασίας, της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου, των τεχνών, του πολιτισμού γενικότερα, των επιστημών, της τεχνολογίας, ή της οικολογίας».

Όπως φαίνεται, η ανάγκη δημιουργίας σχετικής νομοθεσίας εμφανίστηκε την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, καθώς οι ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι άρχισαν να αποτελούν πόλο έλξης κυρίως για τουριστικούς λόγους. Στην Ελλάδα έχουν υπάρξει προτάσεις περί δημιουργίας ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, αλλά δεν έχει υλοποιηθεί καμία μέχρι στιγμής πλην των επισκέψιμων ενάλιων αρχαιολογικών χώρων των Νήσων Σποράδων. Το νομοθετικό πλαίσιο είναι σήμερα επαρκές για τη δημιουργία τέτοιου είδους χώρων και πρόκειται να παρουσιαστεί στη συνέχεια αναλυτικότερα.

1.4.3 Παραδείγματα ενάλιων αρχαιοτήτων σε Ελλάδα και Κύπρο

Με την πάροδο των χρόνων και χάρη στις νέες μεθόδους και τις νέες τεχνολογίες παρατηρήθηκε πρόοδος στις υποβρύχιες αρχαιολογικές ανακαλύψεις βαθέων υδάτων. Ήρθαν στην επιφάνεια αναρίθμητα αρχαιολογικά ευρήματα και ναυάγια μεγάλου ενδιαφέροντος. Σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις στην Ελλάδα σημειώνονται περισσότερες από 7.000 θέσεις ενάλιου αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, εκ των οποίων τα σύγχρονα ναυάγια του 20^{ου} αιώνα ξεπερνούν τα 1.900. Οι ήδη γνωστές θέσεις ενάλιου αρχαιολογικού ενδιαφέροντος ανέρχονται σε λίγες εκατοντάδες, ενώ τα αρχαία ναυάγια και οι καταποντισμένοι οικισμοί που έχουν μελετηθεί διεξοδικά, ανέρχονται μόλις σε μερικές δεκάδες (Θεοδούλου, 2010).

Έχουν ήδη μελετηθεί πολλά και σημαντικά ναυάγια στη χώρα μας. Για παράδειγμα, μια από τις γνωστότερες περιπτώσεις είναι το ναυάγιο των ρωμαϊκών χρόνων (1^{ος} αι. π.Χ.) που εντοπίστηκε από Συμιακούς σφουγγαράδες στα Αντικύθηρα και μετέφερε ελληνικά γλυπτά με προορισμό τη Ρώμη. Η έρευνα (1900-1902) έφερε στο φως πλήθος ευρημάτων, στα οποία περιλαμβάνονται ο χάλκινος «Έφηβος των

Αντικυθήρων», το επίσης χάλκινο κεφάλι του «Φιλοσόφου», ο διάσημος «Μηχανισμός των Αντικυθήρων», 36 μαρμάρινα αγάλματα καθώς και πολλά άλλα (Θεοδούλου, 2010).

Μια άλλη πολύ σημαντική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1920 στην περιοχή του Αρτεμισίου Εύβοιας με σκοπό τον εντοπισμό ναυαγίου, έφερε στο φως τον «Δία ή Ποσειδώνα» (περ. 460 π.Χ.), που σήμερα βρίσκεται

στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Σε ανάλογη έρευνα στην περιοχή της Κέας εντοπίστηκε την ίδια χρονολογία ο «Βρεταννικός», το δίδυμο πλοίο του γνωστού «Τιτανικού» και του «Ολυμπιακού», το οποίο μετά την έκρηξη του Πρώτου Παγκόσμιου πολέμου, επιτάχθηκε από το Βρετανικό Ναυαρχείο και μετατράπηκε σε πλωτό νοσοκομείο και τορπιλίσθηκα απρόσμενα.

© Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο – Ο «Εφηβος των Αντικυθήρων», 340-330 π.Χ.

Επίσης, μια πολύ σημαντική ανασκαφή έγινε την περίοδο του 1967-1969 στο πρώιμο ελληνιστικό ναύαγιο της Κερύνειας στην Κύπρο υπό την επιστημονική ευθύνη του Αρχαιολογικού και Ανθρωπιστικού Μουσείου του Πανεπιστημίου της Pennsylvania. Το ναύαγιο ανελκύστηκε ολόκληρο και μετά από παραδειγματική συντήρηση, εκτέθηκε στο μεσαιωνικό φρούριο της Κερύνειας. Σήμερα εκτίθεται στον ίδιο χώρο, στα κατεχόμενα της Κύπρου, χωρίς την επιστημονική φροντίδα των κυπριακών αρχών και χωρίς τη συμμετοχή της ερευνητικής ομάδας που το ανέσκαψε.

© Magazine Archaeology – Ναύαγιο Κερύνειας

Την δεκαετία του 1980 με τις έρευνες στο λιμάνι της Θάσου, στο λιμάνι της Φαλάσαρνας στα Χανιά, στο ναύαγιο La Therese του Λουδοβίκου ΙΣΤ' στο Ηράκλειο, στον προϊστορικό οικισμό στον Αστακό Ακαρνανίας και στο λιμάνι του Πυθαγορείου στη Σάμο αποκαλύφθηκαν πολύ σημαντικά στοιχεία του παρελθόντος, όπως και με την έναρξη της πρώτης ολοκληρωμένης συστηματικής ανασκαφής στο Πρωτοελλαδικό ναύαγιο της Δοκού. Επιπρόσθετα, το 1982, εντοπίστηκε στο Ulü Burun, στις ακτές της Λυκίας νότια της Ρόδου, το ομώνυμο ναύαγιο που ανασκάφτηκε από το αμερικάνικο Institute of Nautical Archaeology (1984-1994). Στην έρευνα αυτή εντοπίστηκαν τμήματα του σκάφους και του εξοπλισμού του και μεγάλο μέρος του μοναδικού φορτίου του, το οποίο χρονολογείται το 1.300 π.Χ. και περιέχει πλήθος πληροφοριών για την εποχή (Θεοδούλου, 2011).

Παρά τα παραπάνω, όμως, η ενάλια αρχαιολογία είναι συγκριτικά με τους άλλους τομείς της αρχαιολογίας ένας σχετικά νέος τομέας, ο οποίος εμφανίζεται όμως με ιδιαίτερες προοπτικές. Απαιτείται συστηματική προσπάθεια για να τεθεί το

ορθό πλαίσιο ανάπτυξής της στην Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σπουδαίες προσπάθειες που έλαβαν χώρα στις ελληνικές θάλασσες, έφεραν κυριολεκτικά στην επιφάνεια αναρίθμητες μαρτυρίες της πολιτισμικής κληρονομιάς, υπό των υδάτων, της Ελλάδας, οι οποίες περίμεναν να έρθουν στο φως. Οι μαρτυρίες αυτές κατάφεραν να προσθέσουν στην ιστορική μας γνώση και να διευρύνουν τις ιστορικές, και όχι μόνο, γνώσεις του έθνους, ενώ ακόμα πλήθος ανεξερεύνητων άλλων παραμένει στον βυθό της θάλασσας.

© 1996-2015 National Geographic – Το πλοίο RMS Τιτανικός κάτω από τα 3800 μέτρα νερού, 1912

2. Κατηγορίες διαχείρισης ενάλιων αρχαιολογικών αγαθών σύμφωνα με την Unesco

---

Λέγεται πως η θάλασσα είναι το μεγαλύτερο μουσείο του κόσμου, καθώς περιέχει αμέτρητους καταποντισμένους πολιτιστικούς θησαυρούς. Αυτοί οι πολιτιστικοί θησαυροί αποτελούν χρονοκάψουλες για εμάς, διότι μαρτυρούν στοιχεία της καθημερινότητάς του παρελθόντος, όπως αυτό ήταν πριν εξαφανιστούν κάτω από τα κύματα. Είναι σημαντικό η πολιτιστική κληρονομιά αυτού του τομέα να καταστεί προσβάσιμη για την ανθρωπότητα, αφού παρέχει σε αυτήν μια απτή σχέση με το παρελθόν της, ενθαρρύνει την τοπική υπερηφάνεια και διεγείρει την ευαισθητοποίηση και τον σεβασμό της ενάλιας κληρονομιάς (Unesco, 2017). Η πρόσβαση στο κοινό δεν παρουσιάζει καμία πιθανή απειλή. Ωστόσο, οποιαδήποτε ενέργεια πρόσβασης πρέπει να συμβαδίζει με την προστασία και τους κανονισμούς του χώρου με σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον. Σύμφωνα με την Unesco, το κοινό μπορεί να έρθει σε επαφή με τα αυθεντικά ευρήματα της ενάλιας κληρονομιάς με επίσκεψη είτε στο μουσείο που τα στεγάζει, είτε στην ενάλια θέση που ανακαλύφθηκαν (in situ). Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι να παρατεθούν οι υλοποιημένοι τρόποι αξιοποίησης της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς σύμφωνα με την Unesco, μέσα από την αναφορά σημαντικών παρουσιών στον διεθνή χώρο.

2.1 Κατηγορίες Ενάλιων Αρχαιολογικών Μουσείων και παραδείγματα

Με την πάροδο των χρόνων και με τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας η σωστή διαχείριση της ενάλιας κληρονομιάς αποτελεί επιτακτική ανάγκη για όλες τις χώρες. Κάθε τέτοιου είδους αρχαιολογικός χώρος απαιτεί κατάλληλο σχέδιο δράσης και ειδικούς χειρισμούς, ανάλογα με το πώς έχει αξιολογηθεί η σημασία του. Οι αποφάσεις που παίρνονται και οι εκτιμήσεις που γίνονται, όπως ανασκαφή, συντήρηση στο σημείο που βρίσκονται τα αγαθά (in situ) ή απομάκρυνση αυτών από το σημείο, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συνολική διαχείριση. Η διαχείριση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς μπορεί να οριστεί ως η προσπάθεια εξισορρόπησης της προστασίας υποβρύχιων αρχαιολογικών χώρων, όπως για παράδειγμα η διαθεσιμότητα κεφαλαίων, ανθρώπινων πόρων, χρόνου και οικονομικών πιέσεων (Martijn και Manders, 2012). Ξεκινώντας με τους μουσειακούς χώρους, βάσει των κατηγοριών που αναγράφονται στα κείμενα της Unesco, η πρόσβαση σε αυτούς χωρίζεται σε Ενάλια Αρχαιολογικά Μουσεία και σε Βυθισμένα – Ημιβυθισμένα Μουσεία.

2.1.1 Μουσεία Ενάλιας Αρχαιολογίας

Πολλές χώρες με πλούσια υποβρύχια κληρονομιά αποφάσισαν να ανασύρουν αντικείμενα, τμήματα ναυαγίων ή ολόκληρα ναυάγια και να τα εκθέσουν σε μουσεία, τα οποία αποτελούν πλέον πολιτιστικά αξιοθέατα για τις περιφέρειες τους (Unesco, 2017). Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η απαραίτητη προστασία και συντήρηση της κληρονομιάς αυτής, ενώ παράλληλα παρέχεται μια εύκολη και άμεση πρόσβαση στο ενδιαφερόμενο κοινό. Σύμφωνα με τις καταστάσεις της Unesco, τα μουσεία αυτά ανέρχονται στα 157 παγκοσμίως, εκ των οποίων τα 75 βρίσκονται στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Συγκεκριμένα η Ελλάδα και η Κύπρος διαθέτουν πέντε στο σύνολο, και τα τρία απ' αυτά βρίσκονται στην Ελλάδα. Παρακάτω θα γίνει μια μικρή αναφορά σε κάποια από τα σημαντικότερα παραδείγματα των μουσείων αυτών:

Ξεκινώντας με το ελληνικό παράδειγμα, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στεγάζει μια μεγάλη συλλογή έργων τέχνης από την ελληνική αρχαιότητα, συμπεριλαμβανομένων πολλών καταποντισμένων πολιτισμικών αγαθών. Τα χάλκινα αγάλματα, που ανακτώνται από τη θάλασσα, αποτελούν ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς η θάλασσα έχει διατηρήσει το πολύτιμο αυτό μέταλλο που διαφορετικά θα είχε χαθεί οριστικά. Για παράδειγμα η Άρτεμις από τη θάλασσα, το αγαλματίδιο του 4^{ου} αι. π.Χ., ο έφηβος των Αντικυθήρων, ο εντυπωσιακός Ποσειδώνας, αλλά και το άλογο και ο αναβάτης είναι μερικά από τα εντυπωσιακά μνημειώδη χάλκινα αγάλματα που μπορεί κανείς να βρει στο μουσείο.

Σημαντικό, επίσης, παράδειγμα αποτελεί το Μουσείο Ναυαγίου Κερύνειας της Κύπρου. Στο μουσείο αυτό εκτίθεται αρχαίο εμπορικό πλοίο συμπεριλαμβανομένου του φορτίου του, το οποίο τοποθετείται χρονολογικά ότι ταξίδευε στις θάλασσες κατά την περίοδο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ.. περισσότεροι από 400 αμφορείς κρασιού, κατασκευασμένοι κυρίως στη Ρόδο, αποτελούν το κύριο φορτίο του πλοίου μαζί με πολλά άλλα ενδιαφέροντα αντικείμενα, που έχουν αναρτηθεί (Kyrenia Shipwerck Museum, 2014).

Στην περίπτωση του Μουσείου της Βάσας στη Σουηδία παρουσιάζεται το πολεμικό πλοίο Βάσα του 17^{ου} αιώνα, το οποίο ήταν το ισχυρότερο πλοίο που τότε είχε υπάρξει. Το πλοίο βυθίστηκε το 1628 και ανασύρθηκε από τη θάλασσα της Στοκχόλμης με εκατοντάδες ξύλινα γλυπτά το 1961. Με το άνοιγμα του Μουσείου το 1990, το πλοίο έγινε το επίκεντρο των θεματικών εκθεμάτων για όλες τις πτυχές της ναυτικής ζωής του 17^{ου} αιώνα και αποτελεί το πιο επισκέψιμο Μουσείο της Σκανδιναβίας (Vasa Museet, 2016).

© Stockholm Business Region – Το πολεμικό πλοίο Vasa βυθίστηκε στο αρχικό του ταξίδι στη μέση της Στοκχόλμης το 1628.

Ένα άλλο αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί το Μουσείο Mary Rose του Ηνωμένου Βασιλείου. Στο μουσείο αυτό εμφανίζεται το πολεμικό πλοίο Mary Rose του 16^{ου} αιώνα, ένα από τα κυριότερα πλοία του στόλου του βασιλιά Ερρίκου VIII, μαζί με το ιστορικό του υπόβαθρο. Το πλοίο κατασκευάστηκε για να υπηρετήσει το αγγλικό ναυτικό Tudor, όπου μετά το τριακοστό τρίτο έτος (1545 μ.Χ.) επιτυχούς υπηρεσίας του βυθίστηκε κατά τη μάχη του Solent. Το τμήμα του πλοίου που έχει ανασυρθεί μαζί με τα χιλιάδες

©2018 The Mary Rose 1511-1545 – Επιτυχημένο πολεμικό πλοίο του 16^{ου} αιώνα

αντικείμενά του έχουν ανυπολόγιστη πολιτισμική και χρηματική αξία (The Mary Rose, 2018).

Αυτά ήταν μερικά παραδείγματα από τα πολυάριθμα Μουσεία ενάλιας αρχαιολογίας που βρίσκονται ανά τον κόσμο. Μαρτυρίες που προσδίδουν πολύτιμα στοιχεία για τον ενάλιο πολιτισμικό πλούτο των θαλασσών, εύκολα προσβάσιμα από το ευρύ κοινό. Τα μουσεία αυτά εστιάζουν εξ' ολοκλήρου στην ενάλια πολιτισμική κληρονομιά και επιτελούν σημαντικό έργο για την προστασία και τη συντήρησή της, η οποία διατρέχει μεγάλους κινδύνους. Επιπρόσθετα, χάριν σε αυτά τα μουσεία οι επισκέπτες έχουν μια εύκολη πρόσβαση στην κληρονομιά αυτού του τομέα.

2.1.2 Βυθισμένα – Ημιβυθισμένα Μουσεία

Μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη στη διαχείριση υποβρύχιων πολιτισμικών αγαθών είναι η δημιουργία ημιβυθισμένων μουσείων, που βρίσκεται δηλαδή το μισό τους

μέρος κάτω από το νερό και το άλλο μισό πάνω απ' αυτό, ή χώρων «μουσείο – ενυδρείο». Τα εντυπωσιακά τους εκθέματα και η τεχνική τους ευρηματικότητα έχουν προσελκύσει μεγάλη προσοχή και έχουν συμβάλει σημαντικά στην τουριστική ανανέωση του τόπου τους. Τα μουσεία αυτά δείχνουν το υποβρύχιο περιβάλλον και την αυθεντική τοποθεσία in situ του πολιτιστικού πλούτου. Παράλληλα, δίνουν την ευκαιρία στους ενδιαφερόμενους να έχουν μια εύκολη πρόσβαση στην ενάλια κληρονομιά, αφού η επίσκεψή τους δεν προϋποθέτει κατάδυση, αλλά διεκπεραιώνεται όπως σε όλα τα υπόλοιπα μουσεία (Unesco, 2017). Σύμφωνα και πάλι με τις καταστάσεις της Unesco, τα Ημιβυθισμένα Μουσεία είναι τρία σε όλο τον κόσμο και βρίσκονται στις ηπείρους της Ασίας και της Αμερικής. Παρακάτω θα παρουσιαστούν τα μουσεία αυτά και θα περιγραφεί ο τρόπος λειτουργίας τους.

Το ημιβυθισμένο μουσείο Baiheliang βρίσκεται στο Fuling της Κίνας και είναι ένας αρχαιολογικός χώρος, που βυθίζεται τώρα στα νερά του νεόκτιστου φράγματος «Three Gorges». Στον χώρο αυτό εμφανίζονται μερικές από τις παλαιότερες επιγραφές στον κόσμο, καταγράφοντας 1.200 χρόνια αλλαγών στη στάθμη των υδάτων του ποταμού Yangtze, στα βόρεια της περιοχής Fuling. Με την ολοκλήρωση

του «Three Gorges Dam Project» αυτή τη στιγμή βυθίζεται κάτω από τα 43 μέτρα νερό. Το Baiheliang άνοιξε τις πόρτες του για πρώτη φορά το Μάιο του 2009. Πριν την κατασκευή του φράγματος, η κορυφή του αρχαιολογικού χώρου βυθιζόταν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο.

© Yangtze River Cruises Copyright – Φωτογραφική λήψη από το εσωτερικό της δεξαμενής του Μουσείου Baiheliang

Κάθε τρία έως πέντε χρόνια, κατά τη διάρκεια του χειμώνα, όταν η στάθμη του νερού του ποταμού Yangtze έπεφτε, η πέτρινη κορυφή και τα γλυπτά της εμφανίζονταν. Οι ψαροκόκκινες φιγούρες και οι σπάνιες επιγραφές που καταγράφουν τις μεταβολές της στάθμης, οι τίτλοι της δυναστείας των Tang, τα ποιήματα και τα γλυπτά έχουν ιδιαίτερη πολιτισμική αξία και απαιτούν ειδικό χειρισμό. Για το λόγο αυτόν, μετά την σχολαστική εξέταση αρκετών προτάσεων, αποφασίστηκε η μετατροπή της τοποθεσίας σε υπόγειο ημιβυθισμένο μουσείο.

Η κορυφή έχει τώρα καλυφθεί από ένα αψιδωτό γυάλινο κάλυμμα. Το μουσείο διαθέτει ένα δοχείο χωρίς πίεση, γεμάτο με καθαρό νερό που εξασφαλίζει ότι η πίεση στο εσωτερικό και το εξωτερικό του τόξου είναι ίδια. Έπειτα, έχουν κατασκευαστεί δυο υποθαλάσσιες διαδρομές από τις όχθες του ποταμού επιτρέποντας στους επισκέπτες να κατεβαίνουν και να βλέπουν τις πέτρινες επιγραφές, που φωτίζονται με ειδικό εξοπλισμό. Η κατασκευή του μουσείου είναι ένα σπουδαίο παράδειγμα παγκόσμιας κληρονομιάς «in situ», την οποία μπορεί να προσεγγίσει ο μη – καταδυτικός επισκέπτης (Unesco, 2017).

Το δεύτερο Ημιβυθισμένο Μουσείο της Κίνας είναι το Guangdong Maritime Silk Road – Nanhai No1 Museum και βρίσκεται στο Yangjiang. Το ναυάγιο του Nanhai No1 βρέθηκε στο δυτικό τμήμα του ποταμού Pearl (Zhu Jiang), το σημείο εκκίνησης της «Θαλάσσιας

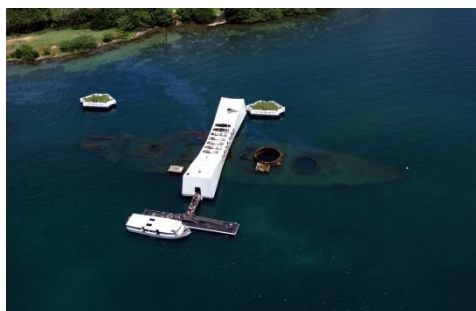

Οδού Μεταξιού» της Κίνας που κάποτε συνέδεε την Κίνα με τη Μέση Ανατολή και την Ευρώπη. Πήρε το όνομά του από το «Nanhai», τη θάλασσα της νότιας Κίνας και εμπεριέχει ανεκτίμητα πολιτιστικά κειμήλια της δυναστείας των Song. Θεωρείται ότι περιέχει από 60.000 έως 80.000 πολύτιμα αντικείμενα φορτίου, ειδικά κεραμικά.

© UNESCO / U. Guérin – Το Μουσείο Guangdong Maritime Silk Road – Nanhai No1

Το μουσείο άνοιξε το 2009 και φιλοξενεί 300.000 έργα τέχνης. Διαθέτει δεξαμενές νερού (ενυδρείο) με την ίδια ποιότητα νερού, θερμοκρασία και περιβάλλον, ακριβώς όπως στο σημείο που βρέθηκε το ναυάγιο. Οι αρχαιολόγοι ανασκάπτουν το πλοίο μέσα στο ενυδρείο, επιτρέποντας έτσι στους επισκέπτες να παρακολουθούν την υποβρύχια αρχαιολογική εργασία. Τα ερείπια του αρχαίου

πλοίου πρόκειται να φέρουν στο φως κρίσιμες πληροφορίες για τις αρχαίες κινέζικες κατασκευές πλοίων και τεχνολογίες πλοήγησης. Η πρακτική αυτή αποτελεί ένα από τα προγράμματα υψηλής προτεραιότητας του Guangdong για την οικοδόμηση μιας ισχυρής πολιτισμικής επαρχίας (Unesco, 2017).

©2016 Pearl Harbor Historic Sites – USS Arizona Memorial, 1941

Ακολουθώντας, το USS Arizona Memorial, που βρίσκεται στο Pearl Harbor της Χονολουλού στη Χαβάη, αποτελεί τεκμήριο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου στο Εθνικό Μνημείο του Ειρηνικού. Είναι ένα μουσείο – μνημείο, το οποίο έχει ρίξει τα θεμέλιά του πάνω και δίπλα από το ναυάγιο του θωρηκτού USS Arizona, απ' όπου οι επισκέπτες μπορούν να παρατηρήσουν το ναυάγιο αυτό χωρίς να καταδυθούν. Το σημείο αυτό είναι τόπος ανάπαυσης για τους περισσότερους από τους 1177 ναυτικούς που σκοτώθηκαν το Δεκέμβριο του 1941, όταν το πλοίο βομβαρδίστηκε από τις Ιαπωνικές Ναυτικές Δυνάμεις. Το Pearl Harbor χρησιμεύει ως κεντρικός τόπος συγκέντρωσης για το Valor WWII στο Εθνικό Μνημείο του Ειρηνικού, το οποίο αποτελείται από εννέα ιστορικές τοποθεσίες σε τρεις από τις δυτικότερες Ηνωμένες Πολιτείες: την Καλιφόρνια, την Αλάσκα και τη Χαβάη.

Το μνημείο χτίστηκε το 1962 και το επισκέπτονται ετησίως περισσότεροι από δυο εκατομμύρια άνθρωποι. Η πρόσβαση πραγματοποιείται μόνον με βάρκα, καθώς το μνημείο καλύπτει το βυθισμένο κύτος του πολεμικού πλοίου, χωρίς όμως αυτό να το αγγίζει. Τα ιστορικά στοιχεία σχετικά με την επίθεση, τα λεωφορεία από και προς

το μνημείο και οι γενικές υπηρεσίες των επισκεπτών είναι διαθέσιμα στο σχετικό USS Arizona Memorial Visitor Centre, το οποίο άνοιξε το 1980 και λειτουργεί υπό την υπηρεσία του Εθνικού Πάρκου. Τα βυθισμένα υπολείμματα του θωρηκτού έχουν χαρακτηριστεί ως εθνικό ιστορικό μνημείο από το Μάιο του 1989 (Pearl Harbor Historic Sites, 2016).

Η δημιουργία αυτών των εγκαταστάσεων είναι εμπνευσμένη από τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε αρχαιολογικού χώρου και εξυπηρετούν τις ανάγκες του. Η ύπαρξή τους έχει προσφέρει μια άμεση επαφή στο κοινού με την τοποθεσία, προσδίδοντας ανεκτίμητη πολιτισμική και τουριστική αξία στις περιοχές τους. Στο άμεσο μέλλον προβλέπεται η ύπαρξη κι άλλων τέτοιων εγκαταστάσεων, όπως για παράδειγμα το «Alexandria Underwater Museum», το οποίο θα φέρει στο φως μαρτυρίες σημαντικών ιστορικών γεγονότων ηλικίας άνω των 2000 ετών (Unesco, 2017).

2.2 Ενάλια Αρχαιολογικά Πάρκα και παραδείγματα

Η εξέλιξη στη διαχείριση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς έχει φέρει στο φως την ίδρυση πλέον ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, προσφέροντας στους ενδιαφερόμενους επισκέψεις στην ακριβή τοποθεσία του εκάστοτε μνημείου. Η πρόσβαση στους χώρους αυτούς προϋποθέτει την κατάδυση των επισκεπτών ή περιηγήσεις με σκάφη που διαθέτουν γυάλινο πυθμένα για τους επισκέπτες που δεν καταδύονται. Η αυτόνομη κατάδυση αυξάνεται σε δημοτικότητα παγκοσμίως, καθώς ο αριθμός των πιστοποιημένων δυτών αυξάνεται κατά 12-14% ετησίως (Unesco, 2017). Ο νέος αυτός τρόπος πρόσβασης στην ενάλια κληρονομιά προσφέρει την αυθεντικότητα και τη μεγαλοπρέπεια του αρχικού περιβάλλοντος των αγαθών, καθιστώντας το ως μια μοναδική εμπειρία. Απαραίτητη προϋπόθεση για τις ενέργειες αυτές αποτελεί ο σεβασμός του φυσικού περιβάλλοντος και η προστασία του. Βάσει των καταστάσεων της Unesco, οι χώροι που έχουν κηρυχτεί ως Ενάλια Αρχαιολογικά Πάρκα είναι δέκα σε όλον τον κόσμο, εκ των οποίων τα τέσσερα βρίσκονται στην Ευρώπη. Αναλυτικότερα:

Το ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο του ναυαγίου Yongala στην Αυστραλία αποτελεί ένα παράδειγμα μη – οργανωμένων επισκέψεων. Πρόκειται για ένα εμπορικό – επιβατικό ατμόπλοιο παράκτιας διαδρομής, όπου βυθίστηκε λόγω καιρικών συνθηκών νότια της Townsville. Πολλά από τα αντικείμενά του, όπως η καμπίνα του πλοίου, έχουν ανασυρθεί και σήμερα διαφυλάσσονται και εκτίθενται στο Ναυτικό Μουσείο της Townsville. Παρ' όλα αυτά, το μουσείο δεν διοργανώνει επισκέψεις στο φυσικό χώρο του ναυαγίου. Οι επισκέψεις πραγματοποιούνται από τα καταδυτικά κέντρα της περιοχής, όπου παρέχονται οργανωμένες εμπειρίες με τη βοήθεια δυτών – οδηγών και σύμφωνα με τους νόμους προστασίας που έχουν

θεσπιστεί. Σήμερα, το ναυάγιο αποτελεί σημαντικό τουριστικό αξιοθέατο για τη βιομηχανία των καταδύσεων αναψυχής, με περισσότερες από 10.000 επισκέψεις ανά χρόνο (Maritime Museum of Townsville, 2018).

Επίσης, το πάρκο Cape Peninsula στη Νότια Αφρική διαθέτει πλούσια θαλάσσια και υποθαλάσσια κληρονομιά που συμπεριλαμβάνει ναυάγια, βυθισμένα προϊστορικά τοπία κτλ. Οι φορείς διαχείρισης έχοντας θεσπίσει ένα δικό του δίκαιο που απευθύνεται για την προστασία και τη διαχείριση των ενάλιων αγαθών, απαιτείται ειδική άδεια για τη διεξαγωγή επιστημονικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, δεν απαιτείται άδεια για μια απλή επίσκεψη στις περισσότερες τοποθεσίες. Παρόλο που ο κατάλογος των ναυαγίων είναι μεγάλος, οι κατάλληλες περιοχές για κατάδυση είναι ελάχιστες λόγω της γεωμορφολογίας της γενικής περιοχής και των καιρικών συνθηκών. Οι επισκέψεις στις προσβάσιμες περιοχές διεκπεραιώνονται από τα υπάρχοντα καταδυτικά κέντρα, χωρίς όμως να έχει οριστεί κάποιο καταδυτικό πλάνο από τους σχετικούς φορείς προστασίας και διαχείρισης της ενάλιας κληρονομιάς (Sahra, 2018).

Στη συνέχεια, το πάρκο WWII Maritime Heritage Trail, που βρίσκεται στην περιοχή του Σεϊπάν των Νήσων Βόρειων Μαριάνων στις ΗΠΑ, αποτελείται από μια συλλογή υποθαλάσσιας κληρονομιάς ιρακινών και αμερικάνικων ναυαγίων, οχημάτων επίθεσης και ναυαγίων αεροσκαφών της μάχης του Σεϊπάν του 1944. Το πάρκο έχει γίνει ένα δημοφιλές αξιοθέατο για κολυμβητές, ελεύθερους και αυτόνομους δύτες. Το εκάστοτε ναυάγιο έχει ερμηνευτεί και αποτυπωθεί σε υποβρύχιους καταδυτικούς οδηγούς πεδίου που είναι διαθέσιμοι για την επίσκεψη των ενδιαφερομένων. Οι περιοχές που έχουν ανακαλυφθεί ως τώρα είναι εννέα και επιτρέπεται σε όλες η πρόσβαση του κοινού. Οι επισκέψεις στο πάρκο διοργανώνονται, επίσης, από τα καταδυτικά κέντρα της περιοχής (WWII Maritime Heritage Trail, 2018).

© Pacific maritime heritage trail – Ναυάγιο από τη μάχη του Σεϊπάν, 1944

Ένα άλλο παράδειγμα διαχείρισης της ενάλιας κληρονομιάς αποτελεί το ενάλιο πάρκο του Thunder Bay στο Michigan των ΗΠΑ, το οποίο δημιουργήθηκε το 2000, και περιλαμβάνει ναυάγια που κυμαίνονται από το 1849 έως το 1966. Το Thunder Bay ασκεί, υποστηρίζει, προωθεί και συντονίζει την επιστημονική έρευνα και την παρακολούθηση των θαλάσσιων πόρων για τη διασφάλιση της πολιτισμικής κληρονομιάς τους. Παρέχεται απεριόριστη πρόσβαση για τους επισκέπτες για εξερεύνηση των ναυαγίων είτε με ελεύθερη και αυτόνομη κατάδυση, είτε με κανό ή καγιάκ για την επίσκεψη σε ημιβυθισμένα ναυάγια. Ακόμη, προσφέρονται περιοδείες με βάρκες, οι οποίες διαθέτουν γυάλινο πυθμένα. Οι επισκέψεις διοργανώνονται από τα κέντρα αναψυχής της περιοχής, όπως είναι τα καταδυτικά κέντρα, κέντρα κανό και

© National Ocean Service – υποθαλάσσια επίσκεψη στο Florida Keys

καγιάκ κτλ., τα οποία συνεργάζονται με το Thunder Bay (Thunder Bay National Marine Sanctuary, 2017).

Επιπρόσθετα, το πάρκο Florida Keys National Marine Sanctuary, που βρίσκεται έξω από τη νότια ακτή της Φλώριδας, ιδρύθηκε το 1990 και αποτελεί ένα διαφορετικό παράδειγμα ως προς τη διαχείρισή του. Μέσα στα όρια του πάρκου υπάρχουν μοναδικοί εθνικοί θησαυροί,

τους οποίους ερευνούν ειδικοί επιστήμονες, όπως κοραλλιογενείς ύφαλοι, ζωικοί οργανισμοί, ναυάγια κτλ. Για τον λόγο αυτό, η πρόσβαση του κοινού είναι μειωμένη, καθώς σχεδόν σε όλες τις περιοχές που περικλείονται, απαγορεύονται ρητά οι δραστηριότητες. Οι ενδιαφερόμενοι ενθαρρύνονται να επισκεφτούν μια μόνον περιοχή, αυτή του «Shipwreck Trail», στην οποία βρίσκονται εννέα διάσπαρτα ναυάγια σε διαφορετικά βάθη. Οι επισκέπτες μπορούν να καταδυθούν με τη βοήθεια αδιάβροχων οδηγών – χαρτών, οι οποίοι περιέχουν τις θέσεις των ναυαγίων, ιστορικά στοιχεία και έναν χάρτη για το γενικότερο υδάτινο περιβάλλον τους.

Επιπλέον, για τις βαθύτερες τοποθεσίες της περιοχής απαιτείται πρόσδεση των δυτών σε βυθισμένους σημαντήρες. Οι καταδυτικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται από τα καταδυτικά κέντρα της

© I. Radic-Rossi – προστασία με μεταλλικούς κλωβούς στο Ενάλιο Αρχαιολογικό Πάρκο της Κροατίας

περιοχής, τα οποία συνεργάζονται με το πάρκο (National Ocean Service, 2018). Και σε αυτήν την περίπτωση η διαχείριση ακολουθεί την ίδια φιλοσοφία με εκείνη του Thunder Bay.

Στην περίπτωση του πάρκου της Κροατίας, μία κηρυγμένη περιοχή είναι πλούσια από ναυάγια ρωμαϊκών πλοίων. Τα περισσότερα απ' αυτά έχουν καταστραφεί και λεηλατηθεί και μόνον ένας μικρός αριθμός έχει ανακαλυφθεί χωρίς ίχνη καταστροφής. Η ιστορία περί νομικής προστασίας έχει δείξει μέχρι σήμερα ότι είναι ανεπαρκής και για τον λόγο αυτό, ως φυσική προστασία χρησιμοποιούνται μεταλλικά κλουβιά, τα οποία έχουν τοποθετηθεί πάνω από τα καταποντισμένα αγαθά. Η μέθοδος αυτή εγκαινιάστηκε από το 1990, κυρίως στους χώρους που δεν έχει παρατηρηθεί κάποιου είδους ζημιά. Στα ανώτερα σημεία των κλουβιών υπάρχει ειδικό άνοιγμα για την είσοδο των ερευνητών για τη συστηματική έρευνα. Παράλληλα, καθένα από αυτά διαθέτει μια πινακίδα πληροφοριών με βασικά στοιχεία των ενάλιων αρχαιοτήτων για τους επισκέπτες. Ως αποτέλεσμα αυτής της

πρακτικής, εξασφαλίζεται η προστασία των ενάλιων αρχαιοτήτων, ενώ παράλληλα επιτρέπεται η θέαση τους για τους ενδιαφερόμενους (Unesco, 2017).

Έπειτα, το πάρκο της Καισαρείας στο Ισραήλ αποτελεί ένα παραδείγμα οργανωμένης επίσκεψης σε υποθαλάσσιο αρχαιολογικό χώρο. Το πάρκο ιδρύθηκε το 2006 και περιλαμβάνει το βυθισμένο λιμάνι του βασιλιά Ηρώδη, ναυάγια πλοίων και άλλες σχετικές αρχαιότητες. Περιλαμβάνει τέσσερις εγκαταστάσεις κατάδυσεων: στην πρώτη η επίσκεψη γίνεται με ελεύθερη κατάδυση (χρήση αναπνευστήρα). Στις υπόλοιπες τρεις εγκαταστάσεις η επίσκεψη πραγματοποιείται μόνον με αυτόνομη (χρήση αναπνευστικής συσκευής). Σε όλες τις περιοχές εκτείνονται σχοινιά που χωρίζουν το ένα σημείο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος από το άλλο. Επιπλέον, κάθε δύτης εξοπλίζεται με έναν αδιάβροχο χάρτη του πάρκου, όπου περιγράφονται λεπτομερώς κάθε μία από τις αριθμημένες περιοχές κατά μήκος της διαδρομής. Οι επισκέψεις πραγματοποιούνται από το ίδιο το πάρκο, το οποίο προσφέρει όλα τα κατάλληλα μέσα για μια αξιόλογη εμπειρία (Caesarea, 2013).

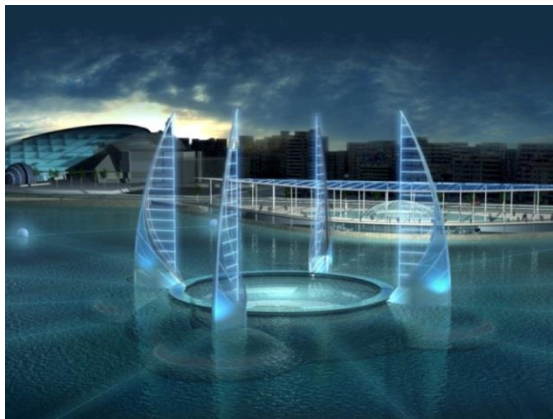
Συμπερασματικά, από τις παραπάνω αναφορές προκύπτουν μια σειρά από παρατηρήσεις. Το καθένα από αυτά τα ενάλια αρχαιολογικά πάρκα έχει αναπτύξει τους δικούς του κανονισμούς, έχοντας κοινό στόχο την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και των περιεχομένων τους. Κάποια από τα πάρκα έχουν προβεί σε συγκεκριμένες ενέργειες διαχείρισης, ώστε να υπάρχει μια πιο οργανωμένη επίσκεψη από τους ενδιαφερόμενους. Άλλα πάλι έχουν αρκεστεί στην απλή κατάδυση στους τόπους αυτούς, χωρίς να παρέχεται κάποια σχετική βοήθεια στους επισκέπτες. Για την επίσκεψη των ενδιαφερόμενων με αυτόνομη κατάδυση, βασική προϋπόθεση είναι η κατοχή κατάλληλου διπλώματος ή η παρακολούθηση μαθημάτων για την απόκτησή του. Σε κάθε περίπτωση τις διαδικασίες αυτές αναλαμβάνουν τα καταδυτικά κέντρα, ώστε η καταδυτική εμπειρία να διεκπεραιώνεται σωστά και με ασφάλεια.

Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι σε κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτή του πάρκου Florida Keys, για τη μεγαλύτερη ασφάλεια των υποθαλάσσιων αρχαιοτήτων και του υποθαλάσσιου περιβάλλοντός τους, οι επισκέψεις από το κοινό απαγορεύονταν κατηγορηματικά για συγκεκριμένες τοποθεσίες εντός των ορίων τους. Είναι σαφές ότι η μέριμνα για τους θαλάσσιους και πολιτιστικούς πόρους αποτελεί πρωτεύον ζήτημα για τους διαχειριστές τους. Οι κανονισμοί που θεσπίζονται διαφέρουν ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες κάθε πάρκου. Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια για την νομική κάλυψή τους, η οποία μερικές φορές, όπως συνέβη στο πάρκο της Κροατίας, καταλήγει ανεπαρκής. Για τον λόγο αυτό, κύριο μέλημα των φορέων είναι η σωστή διαχείριση των ενάλιων πολιτισμικών αγαθών τους, αφού το νομικό πλαίσιο είναι βασικό και προηγείται, για την προστασία της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως δευτερεύον ζήτημα τίθεται η επισκεψιμότητα των χώρων από τους ενδιαφερόμενους, το οποίο αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ευαισθητοποίηση των πολιτών και τη διάδοση των γνώσεων του πολιτισμού. Στη συνέχεια πρόκειται να ακολουθήσουν τα τρία

υπολειπόμενα κηρυγμένα ενάλια αρχαιολογικά πάρκα, των οποίων οι περιπτώσεις θα μελετηθούν ως προς τον τρόπο λειτουργίας τους όσον αφορά τις πρακτικές αξιοποίησης και προστασίας τους.

© NOAA – Το Εθνικό Θαλάσσιο Ιερό
Thunder Bay, ΗΠΑ

© Rougerie / UNESCO – Το σχέδιο του έργου του
υποβρυχίου μουσείου της Αλεξάνδρειας

3. Μελέτες Περίπτωσης Ενάλιων Αρχαιολογικών Πάρκων

Μέσα από την αναφορά των τρόπων διαχείρισης και αξιοποίησης των ενάλιων πολιτισμικών αγαθών, που έγινε στο προηγούμενο κεφάλαιο, παρατηρήθηκαν οι διάφορες πρακτικές που εφαρμόστηκαν ανά περίπτωση. Καθώς αυτός ο τομέας διαχείρισης είναι καινούριος, διαπιστώθηκε ότι οι πρακτικές διαχείρισης βρίσκονται ακόμη σε αρχικό στάδιο. Στο σημείο αυτό θα ακολουθήσει η μελέτη περιπτώσεων τριών ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων. Η μελέτη περίπτωσης ή η περιπτωσιολογική μελέτη είναι η μεθοδολογία έρευνας, η οποία αναπτύσσεται σε βάθος και εξηγεί ή περιγράφει μια κατάσταση στις ρεαλιστικές της διαστάσεις (Αγγελής, 2012). Στη μελέτη αυτή θα περιγραφούν οι πρακτικές που ακολούθησαν οι αρμόδιοι φορείς και η πολιτεία όσον αφορά τη διαχείριση, την προστασία και την πρόσβαση του κοινού σε αυτά, πρόκειται για μία περιγραφική μελέτη περιπτώσεων. Τα συμπεράσματα που θα προκύψουν από την εκάστοτε περίπτωση θα συμβάλουν στη βαθύτερη κατανόηση των δράσεων των αρμόδιων φορέων και των πολιτειών, ως προς τον τρόπο που λειτούργησαν για να καταστεί η ενάλια πολιτισμική κληρονομιά ασφαλής αλλά και προσβάσιμη απ' το ενδιαφερόμενο κοινό.

3.1 Ενάλιο Αρχαιολογικό Πάρκο Bou Ferrer

Το ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο του ναυαγίου Bou Ferrer της Ισπανίας αποτελείται από ένα ρωμαϊκό εμπορικό πλοίο, που καταστράφηκε στα μέσα του 1^{ου} αιώνα μ.Χ.. Το ναυάγιο βρίσκεται σε βάθος περίπου εικοσιπέντε μέτρων και χιλίων μέτρων από την ακτή των παράλιων της Villajoyosa του Αλικάντε. Το πλοίο πιθανόν κατευθυνόταν από την Νότια Ισπανία προς την Ιταλία, όταν λόγω κακών καιρικών συνθηκών βυθίστηκε όπου και βρέθηκε. Με τις πρώτες υποβρύχιες ανασκαφές έγιναν γνωστές οι σημαντικότερες πληροφορίες του, καθώς κάτω από την θάλασσα διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση και χωρίς ίχνη λεηλασίας για σχεδόν δυο χιλιετίες. Το αρχαίο πλοίο έχει μήκος περίπου τριάντα μέτρων και εννιά μέτρων πλάτος και μετέφερε φορτίο διακοσίων τριάντα τόνων και αποτελεί το μεγαλύτερο αρχαίο ναυάγιο του είδους του, που βρίσκεται σήμερα σε διαδικασία ανασκαφής. Το πολύτιμο φορτίο που μετέφερε το πλοίο αποτελούνταν κυρίως από τρεις χιλιάδες αμφορείς που περιείχαν σάλτσες ψαριών καθώς και ράβδους μολύβδου.

3.1.1 Διαχείριση

Με την ανακάλυψη του ναυαγίου και τη διάδοση των πρώτων πληροφοριών του, οι αρχαιολόγοι πληροφορήθηκαν ότι το πλοίο είχε πέσει θύμα λεηλασίας. Έτσι, το 2001, υλοποιήθηκε το πρώτο σχέδιο προστασίας, το οποίο αφορούσε τη μετακίνηση των αμφορέων από το σημείο ανακάλυψης σε ασφαλή μέρος. Στη συνέχεια, το 2006 μία ομάδα αρχαιολόγων και ερευνητών ανέλαβε ανασκαφές στο ναυάγιο με χρηματοδότηση από τη Γενική Διεύθυνση Πολιτισμού της Generalitat Valenciana, το Πανεπιστήμιο του Αλικάντε, το Μουσείο Vila και τη Μαρίνα της Villajoyosa. Από την ανασκαφή αυτή, η οποία ονομάστηκε ως η πρώτη εκστρατεία, βγήκαν στο φως τα πρώτα στοιχεία της ταυτότητας του ναυαγίου (National Geographic, 2015).

Στη συνέχεια, με τις εκστρατείες ανασκαφής του 2006 και του 2007, ήρθαν στο φως διακόσιοι τριάντα αμφορείς χωρίς ίχνος καταστροφής. Έπειτα, με την εκστρατεία εκσκαφής του 2012, η Γενική Διεύθυνση Πολιτισμικής Κληρονομιάς σε

© C. de Juan – Αμφορείς του ναυαγίου Bou Ferrer

συνεργασία με την πόλη της Villajoyosa, το Μουσείο Vila και το Πανεπιστήμιο του Αλικάντε ξεκίνησε ένα πρωτοποριακό ερευνητικό έργο. Σκοπός ήταν η διάδοση της υποβρύχιας πολιτισμικής κληρονομιάς, όπου με την ολοκλήρωση των ανασκαφών αποκαλύφθηκαν περισσότερα στοιχεία για τις ράβδους μολύβδου του πλοίου (Bou Ferrer, 2013). Η τέταρτη εκστρατεία εκσκαφής πραγματοποιήθηκε το 2014-15, η οποία διεξήχθη από το Γενικό Ίδρυμα UA με προϋπολογισμό άνω των 18.000 ευρώ. Στην εκστρατεία

αυτή έγινε πρόταση να μετατραπεί το ναυάγιο Bou Ferrer ως το πρώτο υποθαλάσσιο αρχαιολογικό πάρκο πολιτιστικού ενδιαφέροντος της Βαλένθια (Universidad de Alicante, 2015).

Όλοι αυτοί οι φορείς ένωσαν τις προσπάθειές τους, έχοντας κοινό στόχο την εκτέλεση αυτού του έργου. Η συνεργασία τους διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο. Το Πανεπιστήμιο του Αλικάντε, μέσω του Ινστιτούτου Έρευνας, Αρχαιολογίας και Πολιτισμικής Κληρονομιάς συμμετέχει με τους αρχαιολόγους του και την τεχνική τεκμηρίωση της πολιτισμικής κληρονομιάς, καθώς επίσης παρέχει υποθαλάσσια σκάφη υποστήριξης και ειδικούς εξοπλισμούς. Η πόλη της Villajoyosa, μέσω του Μουσείου Vila, παρέχει εγκαταστάσεις, αρχαιολόγους και συντηρητές για τη συντήρηση των αντικειμένων, που ανασύρονται από το ναυάγιο. Το Club Nautico Villajoyosa είναι υπεύθυνο για την παροχή απαραίτητων ναυτικών υποδομών και την παροχή εργασίας απ' το ίδιο το προσωπικό της. Στη συνέχεια, η συνεργασία του Κέντρου Υποβρύχιας Αρχαιολογίας της Καταλονίας (CASC) με το Αρχαιολογικό

Μουσείο της ίδιας περιοχής παρέχει την τεχνική υποβρύχια υποστήριξη και μία ομάδα υποβρύχιων αρχαιολόγων. Όντας εξοπλισμένη με τα απαραίτητα μέσα, η συνεργασία αυτή επιτρέπει την υποβρύχια αρχαιολογική παρέμβαση και βοηθάει σημαντικά στην επίτευξη των στόχων. Η τοπική καταδυτική εταιρεία της Villajoyosa, Alisub, οργανώνει και εφοδιάζει τις καταδύσεις στο ναυάγιο, καθώς επίσης παρέχει την υποδομή του καταδυτικού του κέντρου. Τέλος, το Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού και Αθλητισμού της Generalitat Valenciana προωθεί και χρηματοδοτεί το επιστημονικό έργο του ναυαγίου και έχει εγκρίνει την καταδυτική επίσκεψη στο χώρο (El Mundo, 2017).

3.1.2 Προστασία

Για την προστασία του ναυαγίου και την αντιμετώπιση της ανησυχίας για πιθανή λεηλασία σε αυτό και στο φορτίο του, το Συμβούλιο του Πολιτισμού της Ανδαλουσίας έκρινε αναγκαία την υλοποίηση υψηλών μέτρων προστασίας. Ο νόμος 14, που θεσπίστηκε το 2007 για τις αρχαιολογικές ζώνες και τα αρχαιολογικά αγαθά, προσαρμόστηκε στις ανάγκες της περιοχής. Εισηγήθηκε μια σειρά καινοτόμων για τη διευκόλυνση των εργασιών προστασίας των φορέων δημιουργώντας νέα μέσα για τη βελτίωση της λειτουργίας. Στο νόμο αυτόν αναγράφεται ότι, οι αρχαιολογικές ζώνες προστασίας είναι σαφώς καθορισμένοι χώροι, στους οποίους έχει αποδειχθεί η ύπαρξη αρχαιολογικών κατάλοιπων.

Με τον τρόπο αυτόν, ο χώρος του ναυαγίου και όλοι οι υποθαλάσσιοι αρχαιολογικοί χώροι καλύπτονται νομικά από αυτόν το νόμο, στον οποίο περιγράφεται ότι: αφενός, για τις αρχαιολογικές ζώνες χρειάζεται ειδική άδεια από την υπηρεσία περιφερειακής διοίκησης που είναι υπεύθυνη για την ιστορική κληρονομιά. Μόνο με τον τρόπο αυτό οι δημόσιες αρχές ή μεμονωμένα άτομα μπορούν να προβούν σε αλλαγές ή τροποποιήσεις κάθε είδους εργασίας στην πολιτισμική κληρονομιά. Αφετέρου, το περιφερειακό κυβερνητικό τμήμα Ιστορικής Κληρονομιάς πρέπει να ειδοποιείται για οποιαδήποτε εργασία, στην οποία συνεπάγεται απομάκρυνση αρχαιολογικών πολιτισμικών αποθεμάτων, τουλάχιστον δεκαπέντε ημέρες νωρίτερα. Μόλις ληφθούν αυτά τα δύο μέτρα, ο εκάστοτε φορέας θα έχει στη διάθεσή του δεκαπέντε ημέρες για τη διεξαγωγή έρευνας και δειγματοληψίας.

Όσον αφορά το έργο δημιουργίας υποθαλάσσιου αρχαιολογικού πάρκου του Boy Ferrer, η παρέμβαση που πραγματοποιείται, γίνεται με ελάχιστες επεμβατικές τεχνικές και έχει εξασφαλίσει τη νομική και φυσική προστασία του χώρου (Universidad de Alicante, 2017). Επιπλέον, για την υλοποίηση του έργου έχει εξασφαλιστεί η συμμόρφωσή του με το άρθρο 2 της Σύμβασης της Unesco, του 2001,

η οποία αφορά τη διασφάλιση και την ενίσχυση της προστασίας της υποβρύχιας πολιτισμικής κληρονομιάς. Τέλος, η περιφερειακή κυβέρνηση της Βαλένθια ξεκίνησε, επίσης, επιτόπια προστατευτική κάλυψη για την πρόληψη της λεηλασίας, υποστηρίζοντας την πρόσβαση του κοινού (Unesco, 2017).

3.1.3 Πρόσβαση

Το έργο του Boy Ferrer ανέπτυξε μια πολυετή προσπάθεια για την πρόσβαση στη περιοχή. Στόχος του ήταν να γίνει γνωστή η ευπάθεια της υποθαλάσσιας πολιτισμικής κληρονομιάς στην κοινωνία, να αναδειχθεί η σημασία του σωστού επιστημονικού αρχαιολογικού έργου, καθώς και να αποδειχθεί η σημασία του αρχαίου ρωμαϊκού εμπορίου. Με βάση αυτά συστάθηκε μία ομάδα διαχείρισης από αρχαιολόγους που εργάζονται στο ναυάγιο, η οποία είναι υπεύθυνη για τον χώρο, την προστασία, την επικοινωνία, την προβολή και την εκπαίδευση. Έτσι, ξεκίνησε μία σειρά ενεργειών για την διεκπεραίωση της πρόσβασης του κοινού (Unesco, 2017).

Από το 2013, το έργο του Bou Ferrer έχει πραγματοποιήσει ετήσιο πρόγραμμα προβολής, καλώντας το ενδιαφερόμενο κοινό να επισκεφθεί την περιοχή. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες υποβρύχιες επισκέψεις, που έως και σήμερα οι επισκέπτες συνοδεύονται από εκπαιδευμένους αρχαιολόγους, οι οποίοι εποπτεύουν τον υποθαλάσσιο χώρο του ναυαγίου. Ωστόσο, οι επισκέπτες πριν καταδυθούν στο χώρο του ναυαγίου, παροτρύνονται να επισκεφθούν το Μουσείο Vila της Villajoyosa, ώστε να δουν από κοντά τη διαδικασία ανασκαφής. Επίσης, στο μουσείο μπορούν να δουν μερικούς από τους αμφορείς που έχουν ανασυρθεί από το ναυάγιο και να μάθουν τις ιστορικές πληροφορίες του πλοίου. Αυτή είναι μια μοναδική εμπειρία, καθώς το Boy Ferrer είναι το μοναδικό αρχαίο ναυάγιο σε όλη την Ισπανία που είναι ανοιχτό στο κοινό (Unesco, 2017).

Το ενδιαφέρον για το ναυάγιο μένει σταθερό, καθώς γίνονται νέες ανακαλύψεις συνεχώς. Κατά τη διάρκεια των ερευνών και των ανασκαφών, το ενδιαφερόμενο κοινό έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει τις παρουσιάσεις και τις διαλέξεις που γίνονται για τις πληροφορίες και τα αποτελέσματα που ανακτώνται. Επιπρόσθετα, τα αρχαιολογικά ευρήματα αναλύονται κατά τις παρουσιάσεις αυτές, όπως επίσης και σε εκθέσεις και ακαδημαϊκά περιοδικά. Παράλληλα με τις επισκέψεις, σε διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παρέχονται ενημερώσεις, ανεπίσημες αναφορές και εκπαιδευτικά μηνύματα, όπως π.χ. Vine, Pinterest, Instagram κ.α. (Unesco, 2017).

Μέσα από τη μελέτη της πορείας διαχείρισης του Bou Ferrer, παρατηρήθηκε ότι η επίτευξη των στόχων και η ολοκλήρωση του έργου οφείλεται στη στενή

συνεργασία των φορέων που έλαβαν μέρος. Οι εφαρμογές γνωστοποίησης της σπουδαιότητας και η απόκτηση σταθερού ενδιαφέροντος από το ευρύ κοινό έχει ως αποτέλεσμα το Bou Ferrer να βρίσκεται στη πρώτη γραμμή της επιτόπιας υποθαλάσσιας κληρονομιάς της Ευρώπης. Το υποθαλάσσιο αρχαιολογικό πάρκο έχει πάρει διεθνή διάσταση, καθώς έχει αποκτήσει ομόφωνη αναγνώριση από την ευρωπαϊκή επιστημονική κοινότητα και αποτελεί σημείο αναφοράς στην έρευνα του τομέα αυτού. Το σχέδιο αυτό δράσης ανέπτυξε μια σειρά έργων έρευνας, τεκμηρίωσης, συντήρησης και διάδοσης της ενάλιας κληρονομιάς, για τη σωστή εκτίμηση του πλοίου και του φορτίου του. Με τις υποβρύχιες επισκέψεις, το έργο αποκτά μια διάσταση πολιτιστικής πρωτοπορίας στο ισπανικό κράτος. Παράλληλα, το έργο αυτό έγινε αφορμή για την ανάπτυξη του τουρισμού, ο οποίος ενισχύει την αξία και την εικόνα των τουριστικών σημάτων της περιοχής. Η Villajoyosa αποτελεί ορόσημο για τη βιωματική κατάδυση και έχει καταφέρει να γίνει ένας από τους σημαντικότερους προορισμούς. Τέλος, ως αποτέλεσμα των πρακτικών αυτών το Bou Ferrer ανακηρύχτηκε το 2017 απ' την Unesco ως βέλτιστη πρακτική υποβρύχιας αρχαιολογικής κληρονομιάς.

3.2 Ενάλιοι Αρχαιολογικοί χώροι Σικελίας

© Soprintendenza del Mare – Αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή της Acitrezza

Η Σικελία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μεσογειακή υποβρύχια αρχαιολογία χάρη στην ιστορία και την κληρονομιά της. Υπήρξε δημοφιλής χώρος στα παρελθόντα χρόνια για τους θαλασσινούς, είτε αυτοί μετέφεραν εμπόριο, είτε ήταν πειρατές και τυχοδιώκτες. Η Σικελία ήταν ένας τόπος όπου συγκεντρώνονταν διαφορετικοί πολιτισμοί, οι οποίοι αντάλλαζαν ιδέες και αγαθά. Οι ιστορικές μαρτυρίες της που βρίσκονται στο βυθό της θάλασσας έχουν βγει στην επιφάνεια τις τελευταίες δεκαετίες (Allard Pierson Museum, 2015).

Η ενάλια πολιτισμική κληρονομιά που έχει ανακαλυφθεί, περιλαμβάνει ναυάγια ή συντρίμμια αυτών, όπως άγκυρες και φορτία, τα οποία χρονολογούνται σε διάφορες εποχές από τον 3^ο αιώνα μ.Χ. έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, κατά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τέλος, στο βυθό περιλαμβάνεται και το αρχαίο λιμάνι της πόλης Lilibeo που χρονολογείται τον 4^ο αι. π.Χ.. όλα αυτά τα ανακαλυφθέντα σημεία αποτελούν το ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο της Σικελίας, όπου μπορεί κανείς να

επισκεφθεί. Οι υποβρύχιες τοποθεσίες του πάρκου που περικλείουν τις μαρτυρίες αυτές είναι είκοσι τρείς.

3.2.1 Διαχείριση

Για την υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα της Σικελίας έδωσε μεγάλη ώθηση η Soprintendenza del Mare, η Έφορος της Θάλασσας, η οποία αποτελείται από περιφερειακά όργανα του Υπουργείου Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Δραστηριοτήτων και Τουρισμού της Ιταλίας Δημοκρατίας (Tusa, 2009). Ωστόσο, με το νόμο του 1977 που θέσπισε η Έφορος της Θάλασσας για την πολιτισμική κληρονομιά της Σικελίας προβλέπονται οι κανόνες προστασίας, ενίσχυσης και ανάπτυξης αυτής. Όπως αναγράφεται στο άρθρο 1 του νόμου αυτού, για την ενίσχυση της ιστορικής και πολιτισμικής κληρονομιάς του νησιού και για την ευρύτερη ανάπτυξη των πολιτιστικών και περιβαλλοντικών πόρων, προβλέπεται η προστασία αυτών και η προώθησή τους με κατάλληλες κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Η περιφέρεια της Σικελίας ορίζεται ότι είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη και το συντονισμό δραστηριοτήτων αυτών των τοπικών αρχών. Έπειτα, στο άρθρο 6 του ίδιου νόμου αναγράφονται οι χορηγήσεις αδειών για ανασκαφές από εξωτερικούς συνεργάτες, όπου σε μεταγενέστερο νόμο του 1999 στο άρθρο 15, ο Περιφερειάρχης της Σικελίας εξουσιοδοτείται από την Έφορο της Θάλασσας για να συνάπτει συμφωνίες με ιταλικά και ξένα Πανεπιστήμια και Ιδρύματα για την υλοποίηση εκστρατειών εκσκαφής στους αρχαιολογικούς χώρους του νησιού. Παράλληλα, στο άρθρο 5 του νόμου του 1980 οι κανόνες σχετικά με την ανάπτυξη δραστηριοτήτων για την ανάδειξη, προστασία και προώθηση της κληρονομιάς αυτής. Με αυτό το νομικό πλαίσιο, οι ενάλιες τοποθεσίες αρχαιολογικών ευρημάτων της Σικελίας μετατράπηκαν σε ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο ανοιχτό στο κοινό, αναπτύσσοντας συνεργασίες με διάφορα Ιδρύματα για τη σωστή λειτουργία του.

Η συμμετοχή της Σικελίας στο σχέδιο Newcimed που αφορά την ανάπτυξη νέων πόλεων της λεκάνης της Μεσογείου χρηματοδοτούμενες από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτέλεσε σημείο αναφοράς γι' αυτήν. Το έργο αυτό είχε ως στόχο την ενίσχυση της πολιτισμικής ταυτότητας και το σχεδιασμό δυναμικών και διαδεδομένων «νέων πόλεων» στην περιοχή της Μεσογείου. Αφορά περιοχές που δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί, οι οποίες μετά από ένα σύνολο εφαρμογών για την κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική ζωή, ενισχύονται και αναπτύσσονται ολοκληρωτικά. Η υλοποίηση του σχεδίου αυτού στη Σικελία βοήθησε σημαντικά την ανάπτυξή της σε όλα τα επίπεδα. Συγκεκριμένα, έφερε θετικά αποτελέσματα στην ενίσχυση της πολιτισμικής της ταυτότητας, στην ανάπτυξη της πολιτιστικής

επικοινωνίας και ως εκ τούτου στη διάδοση και ανάδειξη της ενάλιας κληρονομιάς της (Soprintendenza del Mare, 2013).

Στη συνέχεια και πιο συγκεκριμένα για τη διαχείριση της ενάλιας κληρονομιάς, το 2006 η Σικελία άρχισε να συμμετέχει στο σχέδιο Arrows, το οποίο αφορά ρομποτικά συστήματα αρχαιολογικής έρευνας στις θάλασσες του κόσμου. Η εφαρμογή του σχεδίου περιλαμβάνει την ανάπτυξη καινοτόμων συστημάτων με στόχο την τεκμηρίωση της υποβρύχιας κληρονομιάς της Σικελίας. Η παρέμβαση του σχεδίου Arrows είχε υψηλό δημόσιο πολιτιστικό σκοπό και συλλογική χρησιμότητα που συνδεόταν με τη γνώση, την προστασία και την ενίσχυση της ενάλιας κληρονομιάς. Σύμφωνα με αυτό το σχέδιο προβλεπόταν η απόκτηση τεχνικού και λογισμικού εξοπλισμού για υπηρεσίες και κατάρτιση για την διεξαγωγή άμεσων ερευνών στο βυθό της θάλασσας. Επίσης, προβλέπονταν ειδικές συμφωνίες για εξειδικευμένες έρευνες βαθέων υδάτων με την παροχή κατάλληλων εργαλείων για επιστημονική μελέτη. Παράλληλα, με τη χρήση βαθυσκαφών, οχημάτων και εξοπλισμού σόναρ αποκτήθηκαν πληροφορίες σχετικά με τα χαρακτηριστικά των υδάτων γύρω από τα αρχαιολογικά ευρήματα (θερμοκρασία, αλατότητα υδάτων κτλ), όπως επίσης και πληροφορίες για τα ίδια τα ευρήματα (δομικά και χημικά χαρακτηριστικά). Τέλος, προβλεπόταν κατάρτιση ειδικού εξοπλισμού για τη χαρτογράφηση ευαίσθητων περιοχών, καθώς και τη γραφική και φωτογραφική τοπογραφία με στόχο τον εντοπισμό τυχόν εδαφικών ανωμαλιών σε βαθιά εδάφη. Η δράση του σχεδίου αυτού στόχο είχε την ενθάρρυνση της καταδυτικής εμπειρίας, την πλήρη αξιοποίηση των αρχαιολογικών ευρημάτων για επιστημονική έρευνα, όπως επίσης και την ανάπτυξη του υποβρυχίου αρχαιολογικού τουρισμού. Η συμμετοχή και συνεργασία με το Arrows έλαβε τέλος το 2013, όπου και διαδόθηκαν τα θετικά αποτελέσματα που είχε επιφέρει (Soprintendenza del Mare, 2013).

3.2.2 Προστασία

Όσον αφορά την προστασία των ενάλιων αρχαιολογικών τοποθεσιών η Σικελία ανέπτυξε συνεργασία με το έργο της ITACA που αφορά Τεχνολογίες Καινοτομιών και Εφαρμογές Παράκτιων Αρχαιολογικών χώρων. Στο έργο αυτό παρουσιάστηκε ένα σύστημα διαχείρισης για τους υποβρύχιους αρχαιολογικούς χώρους. Πρόκειται για ένα σύστημα παρακολούθησης, το οποίο χρησιμοποιεί καινοτόμες τεχνικές απομακρυσμένης ανίχνευσης σε συνδυασμό με αλγοριθμική επεξεργασία εικόνας. Με τις υπηρεσίες που προσφέρει το ITACA, αναπτύσσονται έρευνες για τον εντοπισμό αρχαίων ναυαγίων, παρακολούθηση αυτών και των γύρω ευρημάτων τους, ενώ παράλληλα παρακολουθεί οποιαδήποτε τυχόν βυθισμένη κατασκευή που βρίσκεται γύρω από τις προστατευμένες περιοχές. Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την

παρακολούθηση καταγράφονται σε διαδικτυακό τόπο, ο οποίος αποτελεί εργαλείο διαχείρισης για τις υποβρύχιες περιοχές (Soprintendenza del Mare, 2014).

Για να επιτευχθεί σε ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό η προστασία των υποθαλάσσιων περιοχών, η Σικελία συμπεριλήφθηκε στο Σχέδιο ARCHAEO MAP, το οποίο δημιουργήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση με στόχο την αειφόρο ανάπτυξη των υποθαλάσσιων οικοσυστημάτων σε περιοχές αρχαιολογικών ευρημάτων. Αυτό το Σχέδιο στοχεύει στην ανάπτυξη ισορροπημένων αλληλένδετων πρακτικών αρχαιολογικής διαχείρισης παράκτιων ζωνών. Παράλληλα, επιτρέπει στις αρμόδιες αρχές των ενάλιων περιοχών και στους επισκέπτες τους να βελτιώσουν τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον και να ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε αυτό ακόμη περισσότερο (Soprintendenza del Mare, 2014). Οι δύο αυτές πρακτικές εναρμονίζονται μεταξύ τους και έχουν ως αποτέλεσμα την πλήρη προστασία των υδάτων, για ότι αυτά περιλαμβάνουν υποβρυχίως.

Ωστόσο, με την ανακάλυψη αρκετών σημαντικών τοποθεσιών στα ύδατα μεταξύ Σικελίας, Σαρδηνίας και Τυνησίας, ο κίνδυνος για την ακεραιότητα τους άρχισε να παραμονεύει. Η ανεξέλεγκτη αλιεία σε αυτά τα διεθνή ύδατα, η μη ελεγχόμενη διέλευση των δεξαμενόπλοιων και των εμπορικών, καθώς και οι βιομηχανικές εργασίες άρχισαν να επηρεάζουν την ενάλια πολιτισμική κληρονομιά που βρίσκονταν στα βάθη τους. Για το λόγο αυτό, η Ιταλία ενημέρωσε την Unesco, ώστε να ενεργοποιήσει την προστασία αυτών των τόπων μέσω της Σύμβασης του 2001 για την προστασία της υποβρύχιας πολιτισμικής κληρονομιάς (Unesco, 2018).

3.2.3 Πρόσβαση

Στο πλαίσιο δραστηριοτήτων της Εφόρου της Θάλασσας για την πολιτισμική κληρονομιά της Σικελίας, ξεκίνησε το έργο CUL.TUR.AS για την αξιοποίηση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς. Το έργο αφορούσε τη δημιουργία ενάλιων διαδρομών για τους επισκέπτες του ενάλιου πάρκου. Η πρακτική αυτή ξεκίνησε να υλοποιείται κατά το 2013 και ολοκληρώθηκε το 2015. Στόχος ήταν η ανάπτυξη της πολιτισμικής κληρονομιάς και η προώθηση του τουρισμού, κυρίως για την καταδυτική εμπειρία.

Το έργο ξεκίνησε με τη μελέτη και έρευνα των περιοχών για τον προσδιορισμό των διαδρομών. Στη συνέχεια, υλοποιήθηκαν μέτρα για την προβολή της κληρονομιάς, όπως επίσης και μία σειρά από δράσεις για την επικοινωνία με το ενδιαφερόμενο κοινό. Παράλληλα, έγιναν προσπάθειες για την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την περιβαλλοντική προστασία και διοργανώθηκαν εκπαιδευτικά σεμινάρια για τον τοπικό πληθυσμό (Soprintendenza del Mare, 2015).

Ως αποτέλεσμα του έργου CUL.TUR.AS αυξήθηκε το ποσοστό του τουρισμού καθ' όλη τη διάρκεια των εποχών ετησίως, ενώ ταυτόχρονα μειώθηκαν οι καταστροφές των υποθαλάσσιων αρχαιοτήτων. Το ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο της Σικελίας περιλαμβάνει τώρα είκοσι τρεις ξεχωριστές τοποθεσίες καταδυτικής εμπειρίας προσβάσιμες από το ευρύ κοινό. Επιπλέον, αναπτύχθηκε μια διαδρομή που απευθύνεται σε άτομα με προβλήματα όρασης. Η συγκεκριμένη διαδρομή στηρίζεται κυρίως στην αφή και στους δύτες – συνοδούς που καθοδηγούν τους επισκέπτες. Σημαντικό ρόλο παίζουν τα ευρήματα στην περίπτωση αυτή, καθώς έχει τοποθετηθεί πάνω τους η ανάγλυφη γραφή Braille, η οποία αποτελεί σύστημα γραφής και ανάγνωσης για τα άτομα αυτά. Πριν την καταδυτική εμπειρία των επισκεπτών γίνεται σχετική ενημέρωση για τις ιδιαιτερότητες της διαδρομής και για την ιστορία των ευρημάτων (Romeo, 2016). Συμπληρωματικά, οι επισκέπτες μεταφέρονται στις απομακρυσμένες περιοχές πάντοτε με βάρκα και παρέχονται σε αυτούς καταδυτικοί οδηγοί με πληροφορίες της εκάστοτε περιοχής.

Η καθεμία περιοχή διαθέτει μοναδικές αρχαιότητες από πολλές και διαφορετικές χρονολογικές περιόδους περιλαμβάνοντας περισσότερα από σαράντα ναυάγια. Λίγα είναι τα ναυάγια που σώζονται εξ' ολοκλήρου, καθώς στα περισσότερα υπάρχουν μόνο τμήματα αυτών, όπως οι άγκυρες τους. Ένα παράδειγμα ναυαγίου, που σώζεται εξ' ολοκλήρου στα σαράντα πέντε μέτρα κάτω από τη θάλασσα, είναι το εμπορικό πλοίο Noto, στο οποίο βρέθηκαν αμοφορείς του 4^{ου} και του 3^{ου} αιώνα. Τέλος, οι ενάλιες τοποθεσίες που περιλαμβάνονται μέσα στο πάρκο κυμαίνονται σε βάθη από δέκα έως εξήντα πέντε μέτρα και γι' αυτό προσελκύουν δύτες όλων των κατηγοριών.

Από αυτή τη μελέτη διαπιστώθηκε ότι η αξιοποίηση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς αποτέλεσε από την αρχή σημαντικό ζήτημα για την Έφορο της θάλασσας και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο για την κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη της Σικελίας. Παρατηρήθηκε ότι οι συνεργασίες που αναπτύχθηκαν και τα σχέδια που υλοποιήθηκαν ήταν ζωτικής σημασίας για την επίτευξη των στόχων. Τα μέτρα διαχείρισης που λήφθηκαν και η χρήση της νέας τεχνολογίας προς όφελος της προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση για όλες τις ενάλιες τοποθεσίες. Ο συντονισμός και η απόλυτη ισορροπία μεταξύ των δράσεων και των φορέων που αναμείχθηκαν είναι το κλειδί για την εξασφάλιση της επιτυχίας για την αειφόρο ανάπτυξη και προστασία της περιοχής. Τέλος, η σχεδίαση των διαδρομών ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε σημείου και ειδικά της πρωτοπόρας διαδρομής για άτομα με προβλήματα όρασης έχει συμβάλει σημαντικά στην ποιότητα της καταδυτικής εμπειρίας και ως εκ τούτου στον τομέα του τουρισμού της Σικελίας.

3.3 Ενάλιο Αρχαιολογικό Πάρκο Μπάϊα

Η Μπάϊα ήταν αρχαία ρωμαϊκή πόλη που βρισκόταν στη βορειοδυτική ακτή του κόλπου της Νάπολης. Ήταν ένα μοντέρνο θέρετρο για αιώνες στην αρχαιότητα, ιδιαίτερα από το τέλος της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, το οποίο θεωρήθηκε ανώτερο μέρος αναφυχής από την Πομπηία και το Κάπρι. Ήταν ένα σημείο διακοπών για τα

© Centro Sub Campi Flegrei – το Νυμφαίο του αυτοκράτορα Claudius

εξέχοντα μέλη της ρωμαϊκής αριστοκρατίας, όπως ο Ιούλιος Καίσαρας, ο Νέρωνας, ο Καλιγούλας, ο Αύγουστος και πολλοί άλλοι, οι οποίοι είχαν τις δικές του βίλες χτισμένες εκεί. Οι ημέρες δόξας της πόλης έληξαν με τις βάρβαρες εισβολές και επιδρομές των μουσουλμάνων ηγεμόνων τον 8^ο αιώνα (Kaushik, 2016).

Στη συνέχεια, κατά τον 1^ο μ.Χ., λόγω της ηφαιστειακής δραστηριότητας του Βεζούβιου και της καθίζησης των ακτών, η αρχαία πόλη της Μπάϊα βυθίστηκε στον κόλπο του Pozzuoli (Centro Sub Campi Flegrei, 2007). Σήμερα, πολλά έργα τέχνης της ρωμαϊκής εποχής υπάρχουν μόνον υποβρυχίως, όπως το Portus Julius, η Villa Pisonian κ.α.. Μεγάλες βίλες, ανεκτίμητα αγάλματα και ψηφιδωτά, θερμαινόμενα ιαματικά λουτρά, καλντερίμια κ.α. αποτελούν το ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο της Μπάϊα, το οποίο είναι ανοιχτό προς το κοινό.

3.3.1 Διαχείριση

Η πρώτη ανάκτηση των αρχαιολογικών ευρημάτων πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1920, όταν αναδείχθηκαν γλυπτά, αρχιτεκτονικά στοιχεία και συστήματα ύδρευσης με αυτοκρατορικές επισημάνσεις κατά τη διάρκεια οικοδομικών έργων. Έπειτα, τη δεκαετία του 1940 ήρθαν στο φως αεροφωτογραφίες του πιλότου Raimondo Boucher, οι οποίες παρείχαν αποδείξεις για το βυθισμένο αρχαιολογικό χώρο του Portus Julius στα ρηγά νερά της λίμνης Lucrine. Ωστόσο, παρά το ενδιαφέρον που προέκυψε από αυτές τις ανακαλύψεις, η πρώτη υποβρύχια έρευνα της Μπάϊα έγινε το 1959 και ο πρώτος καταδυτικός χάρτης της πόλης σχεδιάστηκε το 1960. Όσον αφορά την πρώτη υποθαλάσσια εκσκαφή που πραγματοποίησαν οι αρχαιολόγοι το 1980, έφερε στο φως το νυμφαίο του αυτοκράτορα Claudius και το εξαιρετικό γλυπτό του. Με τις εργασίες αποκατάστασης που ξεκίνησαν το 1984 για το κάστρο της Μπάϊα, δημιουργήθηκε ένα τοπικό αρχαιολογικό γραφείο και εργαστήριο για την έρευνα των αρχαιολογικών ευρημάτων. Έτσι, την ίδια περίοδο

ξεκίνησε μία σειρά έρευνας των αρχαιολογικών γλυπτών που ανασύρθηκαν καθώς και της βυθισμένης πόλης που είχε ανασταλεί.

Η πραγματοποίηση της πρώτης υποβρύχιας περιήγησης έγινε το 1999. Με το πέρασμα των χρόνων, άρχισε να υλοποιούνται οι εργασίες δημιουργίας του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου, όπου τελικά ιδρύθηκε το 2002. Έπειτα, το 2007 υπογράφει συμφωνία μεταξύ της Αρχαιολογικής Αρχής της Νάπολης και της Καζέρτα με την ένωση Assodiving Flegreum, εκπροσωπούμενης από το Centro Sub Campi Flegrei για την παραχώρηση εξουσιοδότησης των δραστηριοτήτων κατάδυσης στο ενάλιο πάρκο (Parco Archeologico Sommerso di Baia, 2007). Το καταδυτικό κέντρο Centro Sub Campi Flegrei είναι προσανατολισμένο στις δραστηριότητες καταδύσεων αναψυχής και με τη συμμετοχή αρχαιολόγων και ειδικών θαλάσσιας έρευνας εργάζεται για τη βελτίωση της γνώσης και της προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος και της αρχαιολογικής κληρονομιάς (Centro Sub Campi Flegrei, 2007). Η περιοχή του ενάλιου πάρκου περιλαμβάνει τις ακτές Bacoli, Pozzuoli και Lido Augustus και η πλήρη διαχείρισή του έχει ανατεθεί στην Αρχαιολογική Αρχή της Νάπολης και της Καζέρτα.

Ως κύριοι στόχοι του υποθαλάσσιου αρχαιολογικού πάρκου της Μπάια είναι η προστασία και η καλύτερη διαχείριση του περιβάλλοντος και της αρχαιολογίας ενσωματώνοντας επαγγελματικές ευκαιρίες, η διάδοση των γνώσεων σχετικά με τη θαλάσσια βιολογία και την υποβρύχια αρχαιολογία και η εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τη βελτίωση της περιβαλλοντικής και πολιτισμικής συνείδησης. Επιπλέον, στόχο έχει την εφαρμογή προγραμμάτων επιστημονικής έρευνας για την περαιτέρω αύξηση της γνώσης της περιοχής, καθώς και την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, βασισμένη στις παραδοσιακές τοπικές δραστηριότητες και στις επιχειρήσεις που λειτουργούν (Parco Archeologico Sommerso di Baia, 2007).

3.3.2 Προστασία

Με τις πρώτες αρχαιολογικές έρευνες που έγιναν στη βυθισμένη πόλη το 1960, εφαρμόστηκαν τα πρώτα μέτρα προστασίας της περιοχής, ένα πρόγραμμα επιτήρησης που μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα διακόπηκε λόγω έλλειψης πόρων. Ως αποτέλεσμα της πρακτικής αυτής και της έλλειψης προστασίας του χώρου, στη νότια πλευρά της περιοχής που είναι κοντά στα ναυπηγεία και το λιμάνι, η θαλάσσια κυκλοφορία είχε καταστρεπτική επίδραση σε βαθμό που η διατήρηση των ερειπίων αυτών ήταν περιορισμένη. Όσον αφορά τα αρχαιολογικά ευρήματα μεγαλύτερου βάθους, αυτά είναι καλά διατηρημένα καθώς δεν υπέστησαν καταστροφές. Κατά το 1987, αναγνωρίστηκε η αρχαιολογική σημασία της περιοχής και απαγορεύτηκε

οποιαδήποτε δραστηριότητα εντός της ζώνης των πεντακοσίων μέτρων από τις ακτές της Flegrei. Στην πορεία, μεταξύ του 1994 και του 1998 εκδόθηκαν ειδικά διατάγματα για την ρύθμιση της διαμετακόμισης των εμπορικών πλοίων απ' αυτή την περιοχή. Στη συνέχεια, η ίδρυση του ενάλιου πάρκου της Μπάια και η κήρυξή του ως προστατευμένη περιοχή οφείλεται στο άρθρο 114 του νόμου του 2000, που θέσπισε το Υπουργείο Περιβάλλοντος. Για την ίδρυση υπήρξαν συμφωνίες μεταξύ των Υπουργείων Πολιτισμικής Κληρονομιάς και Δραστηριότητας, Υποδομών και Μεταφορών, Γεωργίας και Δασών (Centro Sub Campi Flegrei, 2007).

Το ίδιο έτος με το έτος ίδρυσης του ενάλιου πάρκου, λόγω σοβαρών καταστροφών που προκάλεσε ένα διερχόμενο πλοίο, απαγορεύτηκε η πλεύση όλων των εμπορικών πλοίων και σκαφών στη περιοχή. Επιπρόσθετα, λόγω των περιβαλλοντικών συνθηκών πολλά από τα υποβρύχια κειμήλια απειλούνταν και γι' αυτό ανασύρθηκαν και τοποθετήθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Μπάια. Παράλληλα, τοποθετήθηκαν αντίγραφα αυτών στα μέρη απ' όπου ανασύρθηκαν τα αυθεντικά, ώστε οι επισκέπτες να έχουν όσο είναι δυνατόν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης, χωρίς αντίκτυπο αυτής της πρακτικής (Unesco, 2017).

Έκτοτε, έχουν ληφθεί σημαντικά μέτρα για την προστασία και την αξιοποίηση της βυθισμένης πόλης. Τέλος, το καταδυτικό κέντρο διοργανώνει, σε συνεργασία με τοπικούς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς, εκδηλώσεις και ενημερωτικές συναντήσεις με σκοπό την ενθάρρυνση μιας πιο φιλικής προς το περιβάλλον κουλτούρας. Ειδικότερα, σκοπό έχει την βαθύτερο σεβασμό του υποθαλάσσιου περιβάλλοντος και την προώθηση της προστασίας της γενικότερης πολιτισμικής κληρονομιάς (Centro Sub Campi Flegrei, 2007).

3.3.3 Πρόσβαση

Με τη συμφωνία που έγινε το 2007 ανάμεσα στην Αρχαιολογική Αρχή της Νάπολης και της Καζέρτας με το καταδυτικό κέντρο Centro Sub Campi Flegrei, το κέντρο αυτό είχε το δικαίωμα διεξαγωγής δραστηριοτήτων πρόσβασης. Διοργανώθηκαν οδηγούμενες καταδυτικές περιηγήσεις σε τοποθεσίες εντός της βυθισμένης πόλης, αλλά και στον κόλπο της Νάπολη και τα γύρω νησιά Ischia, Procida, Nisida και Capri. Οι καταδύσεις αυτές πραγματοποιούνται με τη συνοδεία εκπαιδευμένων οδηγών – δυτών, οι οποίοι κατευθύνουν τους επισκέπτες. Επιπλέον, για τα σημεία του πάρκου που τα νερά είναι ρηχά, επιτρέπεται η κατάδυση με αναπνευστήρα. Επιπρόσθετα, για τους μη – καταδυόμενους επισκέπτες παρέχεται η δυνατότητα επίσκεψης της πόλης με βάρκες που διαθέτουν διάφανο πυθμένα. Η μεταφορά σε οποιοδήποτε μέρος γίνεται με τα σκάφη του ίδιου του κέντρου (Centro Sub Campi Flegrei, 2007). Τέλος, κατά διαστήματα διοργανώνονται μαθήματα υποβρύχιας

αρχαιολογίας από την Αρχαιολογική Αρχή και το καταδυτικό κέντρο με σκοπό την ευαισθητοποίηση του κοινού και την ενίσχυση της πολιτισμικής και περιβαλλοντικής συνείδησης. Πέραν αυτού, ενθαρρύνεται η εθελοντική εργασία κατά την περίοδο του Αυγούστου, καθώς επίσης και η πρακτική και θεωρητική άσκηση εκπαιδευόμενων για αρχαιολογική έρευνα και τεκμηρίωση (Centro Sub Campi Flegrei, 2007).

Με βάση τη μελέτη αυτή διαπιστώθηκε ότι η υποβρύχια πόλη Μπάια αποτελεί θαλάσσιο περιβάλλον με ιστορική, αρχαιολογική, περιβαλλοντική και πολιτισμική αξία. Έχει καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια για να καταστεί η πόλη αυτή προσβάσιμη στο ευρύ κοινό λόγω της έλλειψης των απαιτούμενων πόρων και η προστασία αυτής αποτελεί σημαντικό ζήτημα. Παρά τα μέτρα που έχουν ληφθεί, υπάρχουν ακόμη πολλά προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν. Ωστόσο, η πορεία προς την άνοδο σταδιακά γίνεται όλο και πιο σαφή. Έχοντας θεσμικό ενδιαφέρον τη αύξηση της ευαισθητοποίησης του κοινού απέναντι στις ενάλιες αρχαιότητες, από την ίδρυσή του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου και μετά δεν έχει αμεληθεί η διεξαγωγή σχετικών δραστηριοτήτων. Ειδικότερα τα τελευταία χρόνια, στο πάρκο αυτό έχει παρατηρηθεί αύξηση του αριθμού των επισκεπτών, με την καλοκαιρινή περίοδο να ευνοείται λόγω της άνετης πρόσβασης, που οφείλεται στις καλές καιρικές συνθήκες. Παράλληλα, ο αριθμός των καταδυτικών κέντρων της ευρύτερης περιοχής έχει, επίσης, αυξηθεί και ως αποτέλεσμα έχει επιφέρει άνοδο στην οικονομία αυτής (Centro Sub Campi Flegrei, 2007).

Εν κατακλείδι, συμπεραίνεται ότι παρά τις πρακτικές που έχουν πραγματοποιηθεί, απαιτούνται πόροι και περισσότερες προσπάθειες για την επίτευξη της προστασίας της ενάλιας κληρονομιάς, της πρόσβασης και γενικότερα της αξιοποίησης αυτού του τομέα πολιτισμικής κληρονομιάς. Ο κατάλληλος χειρισμός της ενάλιας κληρονομιάς με τα κατάλληλα μέσα μόνον θετικά αποτελέσματα μπορούν να επιφέρουν. Για τον λόγο αυτόν, οι φορείς διαχείρισης του πάρκου δεν πρέπει να επαναπαύονται με τα ισχύοντα μέτρα που έχουν ληφθεί έως τώρα, αφού αυτά δεν είναι ικανοποιητικά στο βαθμό που χρειάζονται, για την επίτευξη των στόχων ίδρυσης του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου.

3.4 Συμπεράσματα μελέτης περιπτώσεων

Μετά από την περιγραφική μελέτη που προηγήθηκε των τριών αυτών περιπτώσεων ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, διαπιστώθηκαν οι εξής παρατηρήσεις: αρχικά, τα μέτρα που λήφθηκαν ανά περίπτωση και οι πρακτικές που εφαρμόστηκαν διαφέρουν μεταξύ τους. Κάθε τέτοια περιοχή αποτελείται από τις δικές της ιδιαιτερότητες, οι οποίες απαιτούν συγκεκριμένους χειρισμούς όσον αφορά τη προστασία, την

πρόσβαση και την πλήρη διαχείριση της κληρονομιάς της. Δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο δίκαιο και σύνολο επιτρεπόμενων δράσεων για τη διαχείριση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς, αλλά η κάθε πολιτεία δρα με τον τρόπο που εκείνη κρίνει σωστότερο. Οι συνεργασίες που θεσπίζονται και οι πόροι που διαθέτονται είναι ζωτικής σημασίας για την επίτευξη των επιζητούμενων στόχων.

Επίσης, παρατηρήθηκε ότι η προστασία των ενάλιων πολιτισμικών αγαθών αποτελεί καθήκον κάθε πολιτείας, η οποία πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Οι παράγοντες που ίσως επιφέρουν καταστροφικά αποτελέσματα σε αυτά δεν πρέπει να αμελούνται, αντιθέτως πρέπει να προλαμβάνονται. Κάθε είδους ενέργεια που διεκπεραιώνεται εντός των κηρυγμένων ορίων ενός ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου πρέπει να ελέγχεται, ώστε να αποφεύγονται τυχόν περιβαλλοντικές και πολιτισμικές αλλοιώσεις. Η θέσπιση σχετικής νομοθεσίας για την αναγνώριση της αξίας που αυτά τα αγαθά φέρουν, όπως και για τις επιτρεπόμενες και μη δραστηριότητες στους χώρους αυτούς, είναι απαραίτητη.

Όσον αφορά την πρόσβαση, είναι απαραίτητο να παρέχεται αυτή ολοκληρωμένα στους επισκέπτες πάντοτε με σεβασμό στο περιβάλλον και την πολιτισμική κληρονομιά. Από τις πρακτικές που εφαρμόστηκαν για τη δημόσια πρόσβαση στις μελέτες περίπτωσης, παρατηρήθηκε ότι δεν διαφέρουν μεταξύ τους. Σε όλες τις περιπτώσεις κρίνεται απαραίτητη είτε η συνοδεία βοηθού – δύτες, είτε η παροχή καταδυτικού βοηθητικού χάρτη για την σωστή και ομαλή περιήγηση των επισκεπτών. Ωστόσο, χρήσιμες αποτελούν και οι περιηγήσεις με βάρκες γυάλινου πυθμένα για τους μη – καταδυόμενους επισκέπτες. Τέλος, η δημιουργία ειδικών διαδρομών που απευθύνεται σε άτομα με προβλήματα όρασης αποτελεί αξιοσημείωτο είδος πρακτικής, η οποία θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τους αρμόδιους φορείς διαχείρισης κάθε ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου.

Σχηματισμός Μοντέλου

Με βάση τη μέχρι τώρα πορεία της πτυχιακής αυτής εργασίας και συγκεκριμένα τη διαχείριση και αξιοποίηση των ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων μέσα από την παρατήρηση και τη μελέτη των διάφορων πρακτικών των δύο προηγούμενων κεφαλαίων, ακολουθεί η σχεδίαση ενός θεωρητικού μοντέλου ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου. Όπως έχει ήδη ειπωθεί, όχι μόνον η διαχείριση, αλλά η αξιοποίηση αυτού του τομέα πολιτισμικής κληρονομιάς, καθώς και η προστασία της αποτελούν μέλημα κάθε πολιτείας. Η ανάπτυξη τέτοιου είδους πρακτικών και ο κατάλληλος χειρισμός μόνον θετικά αποτελέσματα φέρουν σε κοινωνικό, πολιτισμικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο.

Καθώς η Ελλάδα έχει την ιδιαιτερότητα να είναι πλούσια σε υποθαλάσσια αρχαιολογικά ευρήματα σε σχέση με άλλες χώρες και να διαθέτει τουριστικούς πόρους με περεταίρω περιθώρια ανάπτυξης, δεν έχει καταφέρει να αξιοποιήσει αρκετά τις δυνατότητές της σε αυτό το τομέα. Οι ήδη γνωστές υποθαλάσσιες αρχαιολογικές τοποθεσίες, κατά μήκος των ακτογραμμών της επικράτειάς της, καλύπτουν ευρεία χρονική περίοδο από την προϊστορική εποχή έως την πρώιμη βυζαντινή (Πετράς, 2015).

Η Εφορεία Ενάλιων Αρχαιοτήτων παρά τις οικονομικές δυσκολίες των τελευταίων ετών αναπτύσσει σημαντικό έργο ανασκαφικής μελέτης, προστασίας, συντήρησης, προώθησης και ανάπτυξης του ενάλιου πλούτου στα πλαίσια επιστημονικών αρχαιολογικών σκοπών, αλλά και της ευρύτερης προβολής της πολιτισμικής κληρονομιάς (Πετράς, 2015). Το νομοθετικό πλαίσιο της Ελλάδας είναι σήμερα επαρκές για τη δημιουργία τέτοιου είδους πρακτικών, το οποίο συγκεκριμένα πρόκειται να παρουσιαστεί αμέσως μετά. Το 2015 με ειδικό νομικό διάταγμα το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και το Υπουργείο Ναυτιλίας και Αιγαίου ενέκρινε και ίδρυσε τους πρώτους επισκέψιμους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους στη περιοχή των Νήσων Σποράδων και του Δυτικού Παγασητικού, δεδομένου ότι δεν επιβάρυνε με χρηματικές δαπάνες τον κρατικό προϋπολογισμό.

Ωστόσο, οι προσπάθειες που γίνονται για δημιουργία ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον που παρουσιάζεται από τις περιφερειακές και δημοτικές αρχές αυτοδιοίκησης, οι οποίες έχουν ανακοινώσει τέτοιου είδους πρωτοβουλίες, δεν έχουν υλοποιηθεί ακόμη. Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά, παρατηρείται ότι η αξιοποίηση των ενάλιων αρχαιολογικών περιοχών στη χώρα μας βρίσκεται σε αρχικό στάδιο λόγω πολλών διαφορετικών παραγόντων και καταστάσεων, οι οποίοι δεν έχουν αφήσει να αναπτυχθούν τέτοιου είδους πρακτικές. Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται τα μέτρα και οι πρακτικές που για τη δημιουργία ενός ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου όσον αφορά τη διαχείριση, τη προστασία και τη

πρόσβαση, δηλαδή την ολοκληρωμένη αξιοποίηση ενός τέτοιου χώρου. Αρχικά, θα παρατεθεί το ισχύον νομικό πλαίσιο της Ελλάδας, το οποίο θα αποτελέσει βάση για το μοντέλο αυτό.

Όπως έχει ήδη ειπωθεί στο 1^ο κεφάλαιο, στο άρθρο 11 του νόμου του 2005 περί καταδύσεων αναψυχής ορίζεται το τι είναι ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο. Αναλυτικότερα, μετά από κοινή απόφαση των Υπουργών Πολιτισμού και Εμπορικής Ναυτιλίας, οι κηρυγμένοι ενάλιοι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να χαρακτηριστούν ως ενάλια αρχαιολογικά πάρκα, στα οποία επιτρέπεται η καθοδηγούμενη κατάδυση με συνοδεία δυτών φυλάκων αρχαιολόγων ή αρχαιολόγων (ΦΕΚ Α 273/2005). Έπειτα, στο μεταγενέστερο νόμο του 2015, με τον οποίο ιδρύθηκαν οι πρώτοι Ενάλιοι Επισκέψιμοι Χώροι στις Νήσους Σποράδες, περιγράφονται οι όροι και οι προϋποθέσεις λειτουργίας και οι επιτρεπόμενες δραστηριότητες εντός αυτών. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του νόμου αυτού, ορίζονται οι συντεταγμένες των περιοχών που περικλείονται στο ενάλιο αρχαιολογικό πάρκο, όπου το συγκεκριμένο αποτελείται από τέσσερις διαφορετικούς χώρους (ΦΕΚ Β 61/2015).

Η διαχείρισή του πάρκου αυτού, όπως επίσης και των υπολοίπων που θα ιδρυθούν στο μέλλον και η αρμοδιότητα παραχώρησης των δικαιωμάτων τους ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ύστερα από γνώμη του αρμόδιου Συμβουλίου. Στη συνέχεια, στο άρθρο 2 του ίδιου νόμου περιγράφονται οι επιτρεπόμενες δραστηριότητες εντός αυτού, στο οποίο λέγεται ότι η καθοδηγούμενη κατάδυση των επισκεπτών για επισκόπηση του βυθού μπορεί να γίνει με ή χωρίς τη χρήση αυτόνομων αναπνευστικών συσκευών σε βάθος έως σαράντα μέτρων. Συμπληρωματικά, ως τρόπος επίσκεψης μπορούν να θεωρηθούν σκάφη με γυάλινο πυθμένα. Παράλληλα, για οποιαδήποτε αρχαιολογική έρευνα και εργασία συντήρησης απαιτείται έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, μετά από γνώμη του αρμόδιου Συμβουλίου. Τέλος, στις επιτρεπόμενες δραστηριότητες δίνεται η δυνατότητα ερασιτεχνικής φωτογράφισης στο πλαίσιο καθοδηγούμενης επίσκεψης (ΦΕΚ Β 61/2015).

Ακολούθως, στο άρθρο 3 του ίδιου νόμου περί προϋποθέσεων της καθοδηγούμενης κατάδυσης, οι περιηγήσεις πρέπει να γίνονται από προεπιλεγμένα και κατάλληλα προστατευμένα χερσαία σημεία απόπλου και κατόπλου, όπου απαιτείται η ύπαρξη φυλακίου στέγασης ελεγκτικού προσωπικού. Τόσο κατά την προέλευση όσο και κατά την επιστροφή των επισκεπτών από την περιήγηση, το προσωπικό πρέπει να προβαίνει σε έλεγχο των επισκεπτών και των εξοπλισμών τους, καθώς και των τυχόν αποσκευών τους. Επιπλέον, οι καθοδηγούμενες καταδύσεις των επισκεπτών διενεργείται από παροχείς καταδυτικών υπηρεσιών με τη συνοδεία των δυτών φυλάκων αρχαιοτήτων ή αρχαιολόγων, που έχουν τύχει του ελέγχου και της πιστοποίησης της Εφορείας Ενάλιων Αρχαιοτήτων, σύμφωνα με τη νομική

διαδικασία και εφόσον δεν έχουν καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα ή για το αδίκημα της αρχαιοκαπηλίας (ΦΕΚ Β 61/2015).

Στη συνέχεια του νόμου αυτού, στο άρθρο 4 επισημαίνονται οι απαγορεύσεις και οι εξαιρέσεις τους για τα ενάλια αρχαιολογικά πάρκα, όπου ακολούθως στο άρθρο 5, οι τυχόν παραβιάσεις αυτών τιμωρούνται ποινικά. Με βάση αυτό, απαγορεύεται ρητά οποιαδήποτε επέμβαση στον πυθμένα της θαλάσσης και στα πολιτισμικά αγαθά που υπάρχουν σε αυτόν. Αντιθέτως, εξαίρεση αποτελεί η σήμανση και η διευθέτηση των υποβρύχιων διαδρομών προς ανάδειξη των υποβρύχιων αξιοθέατων, η πόντιση ναυδέτων πρόσδεσης των νόμιμων εισερχόμενων σκάφων, καθώς και η πόντιση οριοδεικτικών σημαντήρων ή φωτοσημαντήρων υπό την έγκριση της Εφορείας Ενάλιων Αρχαιοτήτων και των λοιπών συναρμοδίων Υπηρεσιών. Έπειτα, απαγορεύεται οποιαδήποτε μορφή αλιείας ή άλλης υποβρύχιας δραστηριότητας εντός των ορίων, πλην των επιστημονικών ερευνών. Τέλος, κατά τη διάρκεια υποβρύχιας αρχαιολογικής ανασκαφικής έρευνας η δυνατότητα επίσκεψης στο πάρκο διακόπτεται προσωρινά και επανέρχεται με τη λήξη αυτών (ΦΕΚ Β 61/2015).

Όσον αφορά τη δυνατότητα κατάρτισης προγραμματικών συμβάσεων για την πολιτισμική ανάπτυξη των ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, στο άρθρο 6 και πάλι του νόμου του 2015 περιγράφεται το δικαίωμα αυτό. Δίνεται η δυνατότητα εκτέλεσης έργων και προγραμμάτων ανάπτυξης για ζητήματα οργάνωσης, διαχείρισης, επίβλεψης και αξιοποίησης της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς εντός των κηρυγμένων ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων. Κάθε τέτοιου είδους εφαρμογή είναι αποδεκτή, αρκεί να πληροί τους όρους και τις προϋποθέσεις των προηγούμενων άρθρων του νόμου αυτού. Οποιαδήποτε τέτοια ενέργεια, αφού εγκριθεί από τους αρμόδιους, αρχίζει να έχει νομική ισχύ με τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ Β 61/2015).

Έτσι, υποθέτοντας ότι το μοντέλο αυτό ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου απευθύνεται σε κηρυγμένη προστατευμένη υποθαλάσσια αρχαιολογική περιοχή της Ελλάδας, η οποία δεν ξεπερνάει τα σαράντα μέτρα βάθους και διαθέτει ενάλιες πολιτισμικές αρχαιότητες, όπως ναυάγιο ή σειρά ναυαγίων ή τμήματα αυτών, ερείπια καταποντισμένων πόλεων, ή οποιοδήποτε άλλο είδος αρχαιοτήτων, μπορούν να αναπτυχθούν ή να ληφθούν υπόψη τα εξής βήματα:

4.1 Διαχείριση

Η διαχείριση για ένα τέτοιο έργο πρέπει να είναι αποτέλεσμα μίας φάσης σχεδιασμού κατά την οποία ορίζονται οι στόχοι, η μεθοδολογία, οι στρατηγικές και οι πόροι. Όπως σε όλες τις επιστήμες, η συζήτηση και ο διάλογος αποτελούν βάση για την

ανάπτυξη διαφόρων πρακτικών διαχείρισης σε αυτού του τομέα την πολιτισμική κληρονομιά (Maarleveld, Guerin και Egger, 2013). Αρχικά, με την έναρξη του έργου θα γίνει περιγραφή του συγκεκριμένου τόπου, αφού πρώτα εντοπιστεί κάθε προηγούμενη έρευνα του σημείου αυτού. Αυτό το βήμα όχι μόνον ωφελεί το έργο από τα ευρήματα των προηγούμενων ερευνητών, αλλά εξοικονομεί χρόνο και κόστος από την δημιουργία του. Η αξιολόγηση των προηγούμενων μελετών βοηθά, επίσης, τον εντοπισμό κενών γνώσης, όπου με τις νέες έρευνες μπορεί να καλυφθούν. Τα πεδία έρευνας που ενδεχομένως πρέπει να εξεταστούν είναι η αρχαιολογία, η ιστορία, η βιολογία και η γεωφυσική. Τέλος, έρευνες θα διεξαχθούν ώστε να γνωστοποιηθούν αλλαγές από φυσικές μεταβολές (όπως τα ρεύματα, η στάθμη της θάλασσας κτλ) ή μεταβολές από ανθρώπινη παρέμβαση (όπως βιομηχανικές εργασίες, κατάδυση κτλ) προκειμένου να εκτιμηθούν τυχόν ζημιές και επιπτώσεις στην πολιτισμική κληρονομιά (Maarleveld και συν., 2013).

Έπειτα, μετά τη λήξη αυτών των προκαταρκτικών ερευνών, αφού οριστεί ένα χρονοδιάγραμμα ρεαλιστικών καταστάσεων, αρχίζουν να εφαρμόζονται τα σχέδια δράσης και οι πρακτικές για τη δημιουργία του πάρκου. Σύμφωνα, λοιπόν, με το νομικό πλαίσιο του 2005 και του 2015 και αφού δοθεί έγκριση από τα αρμόδια Υπουργεία και τους αρμόδιους φορείς, θα γίνει σύσταση μίας πλήρους ομάδας για την μετέπειτα έρευνα και τη διαχείριση.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της περιοχής, στην οποία δημιουργείται το ενάλιο πάρκο, θα προβεί σε αλλαγές σχετικές με την λειτουργικότητά του, καθώς και σε εκθεσιακές αλλαγές, ώστε να είναι πλήρες διακριτά τα ενάλια πολιτισμικά ευρήματα, που έχουν ανασυρθεί από την γύρω θαλάσσια περιοχή. Οι αλλαγές αυτές θα προκύψουν από τη συνεργασία μουσειολόγων και αρχαιολόγων των Εφοριών Αρχαιοτήτων και Ενάλιων Αρχαιοτήτων, που είναι αρμόδιες γι' αυτή τη περιοχή. Οι μουσειακές αλλαγές θα βοηθήσουν στην ανάδειξη των ενάλιων αρχαιολογικών αγαθών και θα προωθήσουν την ανάδειξη των ενάλιων αρχαιολογικών αγαθών που βρίσκονται υποθαλάσσια του πάρκου. Παράλληλα, αφού συμφωνηθεί από τους αρμόδιους φορείς, θα αναπτυχθεί συνεργασία με τοπικό καταδυτικό κέντρο. Η συνεργασία αυτή θα προκύψει από το ποσοστό ποιότητας υποδομών, λειτουργίας και καταδυτικής εμπειρίας που προσφέρει το καταδυτικό κέντρο. Το συμβόλαιο, που θα δημιουργηθεί ανάμεσα στο καταδυτικό πάρκο και στον κύριο φορέα διαχείρισης του πάρκου, δηλαδή την Εφορεία Ενάλιων Αρχαιοτήτων ή και το Αρχαιολογικό Μουσείο, θα ανανεώνεται κάθε τέλος ενός έτους εφόσον και πάλι το καταδυτικό κέντρο πληροί τις προδιαγραφές.

Οι επισκέπτες θα έχουν τη δυνατότητα μετά την περιήγησή τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο ή πριν απ' αυτήν, να εφοδιάζονται, όσοι απ' αυτούς ενδιαφέρονται, με εισιτήρια για την υποβρύχια περιήγησή τους. Ωστόσο, θα δίνεται η δυνατότητα απόκτησης εισιτηρίων και από το ίδιο το καταδυτικό κέντρο, το οποίο

συνεργάζεται το Αρχαιολογικό Μουσείο. Παράλληλα, για την προσέλκυση επισκεπτών θα υπάρχει η δυνατότητα εφοδιασμού ενός εισιτηρίου, που εξ' αρχής θα περιλαμβάνει και τις δύο αυτές περιηγήσεις στο μουσείο και στο πάρκο με χαμηλότερο χρηματικό κόστος. Στο κόστος των εισιτηρίων θα περιλαμβάνεται η μεταφορά των επισκεπτών από το μουσείο στο καταδυτικό κέντρο και αντίστροφα, για όσους το επιθυμούν. Το καταδυτικό κέντρο θα παρέχει τις σχετικές υπηρεσίες που χρειάζονται για την πραγματοποίηση των επισκέψεων στο ενάλιο πάρκο, όπως επίσης υπηρεσίες παροχής πιστοποιήσεων που απαιτούνται για να καταδυθούν οι επισκέπτες.

Όσον αφορά τις έρευνες που θα πραγματοποιούνται για την ενάλια πολιτισμική κληρονομιά του πάρκου και για το υποθαλάσσιο περιβάλλον του, αυτές θα γίνονται από την Εφορεία Ενόλιων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε.. Η συνεισφορά του ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε. στην υποβρύχια αρχαιολογία αφορά τον εντοπισμό και την αναγνώριση αρχαιολογικών χώρων βαθέων υδάτων, καθώς και τη δειγματοληπτική ανέλκυση αντικειμένων. Ο συνδυασμός δεδομένων πλοήγησης ακριβείας και μικροβαθυμετρικών συστημάτων φέρνει εις πέρας τις αρχαιολογικές έρευνες των χώρων αυτών, με τη χρήση των επαγγελματικών αρχαιολογικών προτύπων που εφαρμόζονται στην ξηρά. Επιπλέον, τα ρομποτικά συστήματα και όργανα βοηθούν στην ανακάλυψη αρχαίων ναυαγίων (Μάλλιος, Smith, Βολονάκης, Καλλέργης, Κατσαρός, Μανουσάκης, Σπυριδάκης, Στασινός, Φωτόπουλος, Σακελλαρίου, 2006).

Το ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε. πέρα από τους τομείς έρευνας που ασχολείται, έχει συμμετάσχει σε σημαντικά δίκτυα και ειδικότερα σε ευρωπαϊκά για της θαλάσσιες έρευνες της Μεσογείου (Μάλλιος και συν., 2006). Ένα τέτοιο δίκτυο είναι το EMSO, το οποίο αποτελείται από ένα σύστημα περιφερειακών εγκαταστάσεων που τοποθετούνται σε σημαντικούς τόπους για έρευνα γύρω από την Ευρώπη. Οι πλατφόρμες αυτές είναι εξοπλισμένες με πολλαπλούς αισθητήρες, τοποθετημένους κατά μήκος του θαλάσσιου ύδατος. Οι αισθητήρες αυτοί μετρούν συνεχώς τις βιοχημικές και φυσικές παραμέτρους, που αφορούν τους φυσικούς κίνδυνους, την κλιματική αλλαγή και τα υποθαλάσσια οικοσυστήματα. Το EMSO προσφέρει δεδομένα και υπηρεσίες σε επιστήμονες, βιομηχανίες, ιδρύματα και φορείς για τη χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής βάσει επιστημονικών δεδομένων (EMSO ERIC, 2018). Με τον τρόπο αυτόν το EMSO θα μπορούσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του σε συνεργασία με το ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε. για την παροχή πληροφοριών στην περιοχή του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου, με σκοπό να ιδρυθεί μία υγιής περιβαλλοντική πολιτική.

Στις έρευνες περί αρχαιολογίας και περιβάλλοντος θα μπορούσαν να αναπτυχθούν συνεργασίες μεταξύ Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων και των αρμόδιων φορέων για την περεταίρω έρευνα και αξιοποίηση των πόρων της περιοχής. Η

πρακτική αυτή θα συμβάλει, επίσης, στη διάδοση της πολιτισμικής γνώσης, στην ευαισθητοποίηση των πολιτών, αλλά και στην κατάρτιση σπουδαστών σχετικών επιστημονικών τμημάτων για εμπάθυνση των γνώσεων τους μέσω πρακτικής άσκησης. Περεταίρω συνεργασίες για την ανάπτυξη της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς θα μπορούσαν να αναπτυχθούν ανάμεσα σε τοπικούς φορείς με σκοπό την ενίσχυση του πολιτισμικού τουρισμού της περιοχής.

4.2 Προστασία

Για την επίτευξη της προστασίας, οποιουδήποτε είδους δραστηριότητα πραγματοποιείται για τη δημιουργία, αλλά και για τη μετέπειτα πορεία ενός ενάλιου πάρκου, θα πρέπει να γίνεται με απόλυτο σεβασμό προς το περιβάλλον και προς την πολιτισμική κληρονομιά. Όπως παρατηρήθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, ο βαθμός προσοχής που δίνεται σε αυτά τα ζητήματα κατά τη διαχείρισή τους φέρουν ανάλογα αποτελέσματα. Για τον λόγο αυτόν, η επίτευξη της προστασίας αποτελεί πρωτεύον ζήτημα. Πέραν την πρακτική για την υγιή ανάπτυξη περιβαλλοντικής πολιτικής που αναφέρθηκε προηγουμένως, το σύστημα ITACA θα μπορούσε να αποτελέσει άριστη εφαρμογή για την εξασφάλιση της προστασίας του ενάλιου πάρκου.

Το ITACA, ως εφαρμογή προστασίας στη περίπτωση της Σικελίας του 3^{ου} κεφαλαίου, παρέχει υπηρεσίες παρακολούθησης των ενάλιων αυτών περιοχών, χρησιμοποιώντας καινοτόμες τεχνικές απομακρυσμένης δορυφορικής ανίχνευσης σε συνδυασμό με αλγοριθμική επεξεργασία εικόνας. Αναπτύσσει μία σειρά εφαρμογών ενσωματωμένων σε ένα σύστημα για την έρευνα και τη παρακολούθηση αρχαιολογικών ευρημάτων και βυθισμένων κατασκευών, όπου τα αποτελέσματα αυτών ενσωματώνονται σε διαδικτυακό τόπο ως εργαλείο διαχείρισης των ενάλιων περιοχών. Με αυτό το σύστημα θα εντοπίζεται οποιουδήποτε είδους δραστηριότητα επιθυμητή ή μη, που πραγματοποιείται εντός των κηρυγμένων ορίων. Επιπρόσθετα, οι φορείς διαχείρισης του πάρκου και οι συνεργαζόμενοι φορείς, όπως το ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε., τα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα κ.α., θα διοργανώνουν σε τακτά χρονικά διαστήματα εκδηλώσεις, σεμινάρια και εκπαιδευτικά προγράμματα ανοιχτά προς τους πολίτες για την ενίσχυση και διάδοση της ενάλιας πολιτισμικής κληρονομιάς και της προστασίας της.

4.3 Πρόσβαση

Για την επίτευξη της πρόσβασης θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες που μπορεί να έχει η περιοχή του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου και με βάση αυτές να σχεδιαστούν οι υποβρύχιες περιηγήσεις. Η δημιουργία αυτών θα επιτευχθεί με τη

βοήθεια και πάλι μουσειολόγων και αρχαιολόγων για την καλύτερη και ομαλή πορεία των δυτών. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως βάσει νόμου, οι περιηγήσεις θα πραγματοποιούνται με τη συνοδεία δυτών αρχαιοφυλάκων ή αρχαιολόγων για την επιτήρηση και καθοδήγηση των επισκεπτών. Παράλληλα, θα δημιουργηθεί περιήγηση κατάλληλα σχεδιασμένη για επισκέπτες με προβλήματα όρασης, εφόσον αυτό κρίνεται επιτρεπτό, συμπεριλαμβάνοντας την τοποθέτηση της γραφής Braille και προσφέροντας στους επισκέπτες τις σημαντικότερες πληροφορίες. Ειδικοί φωτοσημαντήρες θα τοποθετούνται στην επιφάνεια της θαλάσσης με την έναρξη κάθε περιήγησης. Στους επισκέπτες θα παρέχεται αδιάβροχος καταδυτικός χάρτης με τις απαραίτητες πληροφορίες των πολιτισμικών αγαθών που βρίσκονται υποθαλάσσια και πρόσθετες πληροφορίες για την υποβρύχια πορεία τους, ενώ πριν την απόπλευσή τους θα πραγματοποιείται σχετική ενημέρωση. Ειδική ενημέρωση θα πραγματοποιείται για τους επισκέπτες με προβλήματα όρασης, παρέχοντάς τους ακουστική ξενάγηση και ειδική προετοιμασία για την καταδυτική τους εμπειρία.

Επιπρόσθετα, για το μη – καταδυτικό ενδιαφερόμενο κοινό θα διατίθενται περιοδείες με σκάφη γυάλινου πυθμένα και πάλι με τη συνοδεία αρχαιοφυλάκων και αρχαιολόγων, οι οποίοι και θα αναλαμβάνουν τη ξενάγησή τους. Για όλους τους επισκέπτες θα οργανώνονται επιπλέον βιωματικές δραστηριότητες με σκοπό την ευαισθητοποίησή τους και τη διάδοση της γνώσης, όπως μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα για παιδιά και ενήλικες, σεμινάρια καθώς και εκδηλώσεις τέχνης και επιστήμης, που θα λειτουργούν συνδυαστικά μεταξύ τους. Τέλος, άλλος ένας τρόπος πρόσβασης και επικοινωνίας με το ενδιαφερόμενο κοινό θα αποτελεί η αξιοποίηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπου θα παρέχονται πληροφορίες για την εξέλιξη ερευνών και ανασκαφών της ενάλιας κληρονομιάς, όπως επίσης και ενημέρωση σχετικά με τις δράσεις και τα νέα του ενάλιου αρχαιολογικού πάρκου.

Όσον αφορά τη χρηματοδότηση, μία πρακτική τέτοιου είδους θα μπορούσε να χρηματοδοτηθεί από το Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο ανάπτυξης, ΕΣΠΑ, του 2014 – 2020, το οποίο αποτελεί βασικό στρατηγικό σχέδιο για την ανάπτυξη της χώρας με τη συνδρομή σημαντικών πόρων, που προέρχονται από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το μοντέλο αυτό θα μπορούσε να υλοποιηθεί με βάση το σχέδιο «Ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της εξωστρέφειας των επιχειρήσεων, μετάβαση στην ποιοτική επιχειρηματικότητα με αιχμή την καινοτομία και την αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας». Μέσω του σχεδίου αυτού προωθείται η έξυπνη ανάπτυξη με αποτελεσματικές επενδύσεις στην εκπαίδευση, την έρευνα και την καινοτομία. Τέτοιου είδους σχέδια στοχεύουν στην ενίσχυση και την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας, που αναπτύσσεται σε εμπορικές περιοχές και ειδικότερα σε περιοχές που διαθέτουν σημαντικούς πολιτιστικούς πόρους και τουριστική δύναμη (ΕΣΠΑ, 2018).

Γενικά Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς με την πάροδο των χρόνων καθίσταται ολοένα επιτακτικότερη. Καθήκον κάθε πολιτείας είναι να μεριμνεί για τη διασφάλιση πρώτα απ' όλα της προστασίας της, αφού χάριν σ' αυτή διευρύνονται οι ιστορικές και πολιτισμικές γνώσεις κάθε πολιτείας. Η τεχνολογική εξέλιξη που βαδίζει συνεχώς γρηγορότερα και οι ανθρώπινες παρεμβάσεις που αυξάνονται διαρκώς για βιομηχανικούς και άλλους σκοπούς, έχουν φέρει ως αποτέλεσμα τα υποθαλάσσια περιβάλλοντα να βρίσκονται όλο και πιο εκτεθειμένα. Κάθε μια απόφαση που παίρνεται και κάθε αξιολόγηση που γίνεται διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συνολική διαχείριση αυτού του τομέα της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Οι δράσεις που αναπτύσσονται και οι πρακτικές που εφαρμόζονται τα τελευταία, κατά κύριο λόγο, χρόνια φέρουν θετικά αποτελέσματα επιτυγχάνοντας την αξιοποίηση των ενάλιων αρχαιολογικών χώρων. Ωστόσο, καλό είναι τέτοιου είδους πρακτικές για προστασία και ανάδειξη, όπως ενάλια αρχαιολογικά μουσεία και πάρκα, να λαμβάνονται έγκαιρα, ώστε να αποτελούν πρόληψη για την ενάλια αρχαιολογική κληρονομιά και όχι ως αντίδραση λόγω κάποιας ζημιάς που έχει ήδη προκληθεί. Με την ανάπτυξη πρακτικών διαχείρισης πρέπει να καθορίζονται και να διαφαίνονται οι ακριβείς στόχοι, όπως επίσης και να γίνονται προσπάθειες συνεχώς για την επίτευξη αυτών.

Πέρα από την προστασία, επίσης, σημαντικό ρόλο παίζει και η πρόσβαση στους ενάλιους αρχαιολογικούς χώρους και στα πάρκα τους. Η επίτευξή της με το καταλληλότερο τρόπο έχει ως αποτέλεσμα την ευαισθητοποίηση των πολιτών, αφού χάριν στις δράσεις αυτές διαχείρισης ενισχύεται η περιβαλλοντική και πολιτισμική συνείδησή τους. Επιπρόσθετα, οι πρακτικές διαχείρισης και αξιοποίησης συμβάλουν στην ανάπτυξη της γύρω περιοχής τους, στην ενίσχυση της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας των πολιτών της και προσελκύει ποιοτικότερο επίπεδο τουρισμού. Σε μία καλή και βιώσιμη διαχείριση, η ενίσχυση της οικονομίας αποτελεί αναπόφευκτο γεγονός, αφού μέσω αυτής ανοίγονται νέοι επαγγελματικοί δρόμοι, θέσεις εργασίας και απασχόλησης, το οποίο έρχεται ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της περιοχής.

Για την επίτευξη της αξιοποίησης των ενάλιων αρχαιολογικών πάρκων, επίσης, σημαντικό ρόλο παίζουν οι συνεργασίες μεταξύ των διαφόρων αλλά και σχετικών φορέων που αναπτύσσονται. Η ισορροπία μεταξύ αυτών αποτελεί κλειδί για την επιτυχία. Ο διάλογος μεταξύ των πεδίων, που συνεργάζονται για την επίτευξη των κοινών τους στόχων, πρέπει να προωθείται και να ενθαρρύνεται. Για παράδειγμα, η συνεργασία μεταξύ μουσειολόγων και αρχαιολόγων είναι βασική για την επίτευξη λειτουργικών και εύκολα διαχειρίσιμων υποβρύχιων περιηγήσεων. Τέτοιου είδους

συνεργασίες μπορούν να οδηγήσουν στην καλύτερη ενημέρωση για την υποβρύχια αρχαιολογία, καθώς και σε μεγαλύτερη δημόσια συμμετοχή.

Τέλος, το μοντέλο που αναπτύχθηκε στο 4^ο κεφάλαιο αποτελεί ένα σύνολο αλληλένδετων πρακτικών, που θα μπορούσαν να επιφέρουν θετικά αποτελέσματα σε κάποιο ενάλιο αρχαιολογικό χώρο, χωρίς όμως να αποτελεί μοναδικό σχέδιο για την αξιοποίηση την ενάλιας κληρονομιάς. Οποιαδήποτε μέριμνα, δράση και πρακτική πληροί της απαραίτητες προϋποθέσεις για την αξιοποίησή της παίζει μεγάλο και σημαντικό ρόλο.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Allard Pierson Museum, (2015). Διαθέσιμο σε <http://www.allardpiersonmuseum.nl/en/shared-content/events/exhibitions/2015/10/sicily-and-the-sea.html>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Bou Ferrer, (2013). Διαθέσιμο σε <http://www.bouferrer.org/en/about>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Caesarea, (2013). Διαθέσιμο σε <http://www.caesarea.com/en/home/tourism-and-leisure/harbor/attractions-and-leisure/old-caesarea-diving-club>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Centro Sub Campi Flegrei, (2007). Διαθέσιμο σε http://www.napolidivingcenter.it/text.php?id_lingua=en&id=PRES, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

El Mundo, (2017). Διαθέσιμο σε http://www.elmundo.es/comunidadvalenciana/alicante/2017/08/09/598af3bb468aeb7588b461c.html?cid=MNOT23801&s_kw=la_generalitat_promueve_la_investigacion_del_yacimiento_bou_ferrer_de_villajoyosa, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

EMSO ERIC, (2018). Διαθέσιμο σε <http://emso.eu/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Favis, R. L., Manders, M. R. και Underwood, C. J. (2012). *Training Manual for the UNESCO Foundation Course on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage in Asia and the Pacific, Training Manual for the UNESCO Foundation Course on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage in Asia and the Pacific.*

Kaushik, (2016). The Sunken City of Baiae. *Amusing Planet*. Διαθέσιμο σε <http://www.amusingplanet.com/2016/10/the-sunken-city-of-baiae.html>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Kyrenia Shipwreck Museum, (2014). Διαθέσιμο σε <http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/city/kyrenia/castle/shipwreck/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Maarleveld, T. J., Guérin, U. και Egger, B. (2013). *UNESCO Manual for Activities directed at Underwater Cultural Heritage.*

Maritime Museum of Townsville, (2018). Διαθέσιμο σε <https://www.tmmml.org.au/collections/yongala-artefacts/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

National Geographic, (2015). Διαθέσιμο σε http://www.nationalgeographic.com.es/historia/grandes-reportajes/el-pecio-bouferrer-un-naufragio-en-la-epoca-de-neron_9155/1, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

National Ocean Service, (2018). Διαθέσιμο σε <https://oceanservice.noaa.gov/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Parco archeologico sommerso di Baia, (2007). Διαθέσιμο σε http://www.parcoarcheologicosommersodibaia.it/parco.php?id_lingua=en, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Pearl Harbor Historic Sites, (2016). Διαθέσιμο σε <http://www.pearlharborhistoricsites.org/pearl-harbor/arizona-memorial>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Peltonen, A. (2002). Icomos International Cultural Tourism, *International Cultural Tourism: management, implications and cases*, (December), σελ. 80–92. doi: 10.1016/B978-0-7506-6312-0.50010-8.

Romeo, G. (2016). Alla scoperta dei tesori sommersi: gli itinerari culturali subacquei in Sicilia. *La Sicilia*. Διαθέσιμο σε <http://www.lasicilia.it/news/viaggi/21250/alla-scoperta-dei-tesori-sommersi-gli-itinerari-culturali-subacquei-in-sicilia.html>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Sahra, (2018). Διαθέσιμο σε <http://www.sahra.org.za/maritime-underwater-cultural-heritage-2/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Soprintendenza del Mare, (2013). Διαθέσιμο σε http://www.regione.sicilia.it/beniculturali/archeologiasottomarina/sez_itinerari/itinerario_marettimo_cannoni.htm, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

The Mary Rose, (2018). Διαθέσιμο σε <https://maryrose.org/the-history-of-the-mary-rose/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Throsby, D. (2001) *Economics and Culture*. [eBook Version] διαθέσιμο σε https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=msDdVdklvDAC&oi=fnd&pg=PR11&dq=throsby++2001+economics+and+culture&ots=6AAeUIOS6U&sig=y7yKGPV7P SupGZeAgqctqk7UiGk&redir_esc=y#v=onepage&q=throsby%202001%20economics%20and%20culture&f=false, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Throsby, D. & Hutter, M. (2008). *Beyond Price: Value in Culture, Economics, and the Arts*. [eBook Version] διαθέσιμο σε <https://www.google.gr/search?tbm=bks&hl=el&q=throsby++2008>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Throsby, D. (2003). Determining the value of cultural goods: How much (or how little) does contingent valuation tell us?, *Journal of Cultural Economics*, 27(3–4), σελ. 275–285. doi: 10.1023/A:1026353905772.

Thunder Bay National Marine Sanctuary, (2017). Διαθέσιμο σε <https://thunderbay.noaa.gov/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Tusa, S. (2009). Research, protection and evaluation of Sicilian and Mediterranean marine cultural heritage, *Conservation Science in Cultural Heritage*, 9(1), σελ. 79–112.

Unesco (1989). Draft Medium-Term Plan (1990-1995), σελ. 242.

Unesco (2003). Charter on the Preservation of Digital Heritage, *32nd General Conference*, (October 2003), σελ 74–77.

Unesco-UIS (2009). *2009 UNESCO Framework For Cultural Statistics*. doi: ISBN 978-92-9189-075-0.

Unesco, (2017). Διαθέσιμο σε <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/official-text/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Unesco, (2017). Διαθέσιμο σε <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwayter-cultural-heritage/protection/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Unesco, (2017). Διαθέσιμο σε <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/access/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Unesco, (2017). Διαθέσιμο σε <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/access/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Universidad de Alicante, (2015). Διαθέσιμο σε <https://www.ua.es/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Vasa Museet, (2016). Διαθέσιμο σε <https://www.vasamuseet.se/en>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

WWII Maritime Heritage Trail, (2018). Διαθέσιμο σε <http://www.pacificmaritimeheritage.com/>, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Αγγελής, Β. (2012). Ανάπτυξη μελετών περιπτώσεων. *Πανεπιστήμιο Αιγαίου Μονάδα Καινοτομίας & Επιχειρηματικότητας*.

Δελλαπόρτα, Α., 2005, Νοέμβρη 30. Υποβρύχια Αρχαιολογική Κληρονομιά στην Ελλάδα: Νομική Προστασία και Διαχείριση. *Νόμος και Φύση*. Διαθέσιμο σε https://nomosphysis.org.gr/10093/upobruxia-arxaiologiki-klironomia-stin-ellada-nomikip-rostasia-kai-diaxeirisi-noembrios-2005/#_ftn12, [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]

Εθνικό Τυπογραφείο (2018). *Δημοσιεύσεις νόμων και προεδρικών διαταγμάτων*.

Θεοδούλου, Θ. (2010). *Αριάδνη - Επιστημονικό Περιοδικό της Φιλοσοφικής Σχολής*, σελ. 239-260.

Θεοδούλου, Θ. (2011). *Αριάδνη - Επιστημονικό Περιοδικό της Φιλοσοφικής Σχολής*, σελ. 13-84.

Μάλλιος, Α. & Smith, C. et all (2006). Τα ROVs και το Βαθυσκάφος του ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε. στην Αρχαιολογία Βαθέων Υδάτων. *8ο Πανελλήνιο Συμπόσιο Ωκεανογραφίας & Αλιείας, 04-08 Ιουνίου 2006*. Θεσσαλονίκη.

Πετρέας, Χ. (2015). Ενάλια Αρχαιολογικά Πάρκα: η Βυθισμένη Πολιτεία της Επιδαύρου. *Scribd*. Διαθέσιμο σε <https://www.scribd.com/document/319536940> [ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2018]